

Afetlerin Tarihî Yapılara Etkisi: 2023 Kahramanmaraş Depremleri Işığında Şanlıurfa'da Hasar Gören Yapıların Tarihsel, Mekânsal ve Yapısal Özellikleri Üzerine Bir İnceleme

The Impact of Disasters on Historical Structures: An Examination of the Historical Continuity, Spatial Location, and Structural Characteristics of Damaged Structures in Şanlıurfa in Light of the 2023 Kahramanmaraş Earthquakes

Berces KILIÇ¹

Öz

Kültürel miras açısından zengin bir şehir olan Şanlıurfa, pek çok medeniyetin izlerini barındıran tarihî bir kenttir. Öte yandan doğal ve beşerî afetlere bağlı olarak şehir dokusundan kopan tarihî yapılar nedeniyle kentin tarihî mirasına dair çok az bilgi günümüze ulaşabilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel kaygısı, özgün kent mimarisinde yer alan yapıların korunarak gelecek nesillere aktarılmasının gerekliliğinin ortaya konulması olmuştur. Bundan hareketle çalışmada, 6 Şubat 2023 yılında meydana gelen Kahramanmaraş merkezli iki büyük depremin tarihî Şanlıurfa yapılarına olan tarihsel, mekânsal ve yapısal etkisine odaklanılmıştır. Çalışmada, somut veriler saha gözlemi yapıp kayda alınarak; soyut veriler ise literatürden faydalanılarak bir arada ele alınmış ve araştırmaya derinlik kazandırılmıştır. Gözlem, analiz, veri toplama ve sentez metotları izlenerek oluşturulan çalışmada, eski Urfa kent merkezini betimleyen sembol noktalar örneklemler alınarak, mekânın geleneksel doku ile bütünlük arz ettiği mimarî yapılar incelemeye tabi tutulmuştur. Bu yapıların şehir dinamiklerindeki önemlerini göstermek amacıyla tarihçelerine değinilmiş, şehir misyonundaki yerleri açıklanmış ve inşa durumları ile nihai vaziyetleri resmedilmiştir. İlaveten Şanlıurfa'nın çok kültürlü ve çok dinli geçmişine dair bağlamsal anlatım yapılarak hasarlı yapıların tarihsel ve kültürel önemlerini anlayabilmek için bir zemin hazırlanmıştır. Tüm bilgi ve veriler sentezlendikten sonra, kent dokusu hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışma konusunun afet olması ve bazı yapılarda ağır hasar bulunması göz önünde bulundurularak, depremin yol açtığı yıkım nedeniyle tehlike arz eden yapıların deprem sonrası durumları ile ilgili sınırlı bilgi ve gözleme yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afetler, Deprem, Kent Tarihi, Kent Yapısı, Tarihî Urfa.

Abstract

Şanlıurfa, a city rich in cultural heritage, is a historical city bearing traces of many civilizations. On the other hand, due to historical structures being separated from the city fabric as a result of natural and man-made disasters from the past to the present, very little information about the city's historical heritage has been preserved. In this context, the main concern of the study was to highlight the need to preserve the structures that are part of the city's unique architecture and pass them on to future generations. Based on this, the research focuses on the historical, spatial, and structural impact of the two major earthquakes centered in Kahramanmaraş on February 6, 2023, on the historical structures of Şanlıurfa. In the study, concrete data was collected through field observations and recorded, while abstract data was obtained from the literature and examined together to add depth to the research. Following the methods of observation, analysis, data collection, and synthesis, the study examined architectural structures that exemplify the symbolic points describing the city center of old Urfa, focusing on those that maintain integrity with the traditional fabric of the space. To demonstrate the importance of these structures in the city's dynamics, their histories were touched upon, their place in the city's mission was explained, and their construction status and final condition were depicted. In addition, a contextual narrative of Şanlıurfa's multicultural and multireligious past was provided to lay the groundwork for

¹ Sorumlu Yazar: Harran Üniversitesi, bercesklc@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2947-1749

understanding the historical and cultural significance of the damaged structures. After synthesizing all the information and data, a general assessment of the urban fabric was made. Considering that the subject of the study was a disaster and that some structures were severely damaged, limited information and observations were provided regarding the post-earthquake status of structures that posed a threat due to the destruction caused by the earthquake.

Keywords: *Urban History, Historical Urfa, Urban Structure, Disasters, Earthquake.*

GİRİŞ

Bir yaşam alanı ve imar edilmiş bir kent olarak Şanlıurfa; Paganizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet devirlerini hem tarihsel belleğine hem de mimarî öğelerine yansıtmıştır. Savaş, yağma, istila ve beşerî afetlerle dolu olan bu belleğin; şehrin barındırdığı din, inanç ve kültürlerin de önemi bağlamında muhafaza edilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması önem kazanmaktadır. Ne var ki 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremlerden etkilenen 17 il içerisinde yer alan Şanlıurfa, Doğu Anadolu Fay Hattı'na yakınlığı sebebi ile en çok can ve mal kayıplarına uğrayan şehirlerden biri olmuştur (AFAD, 2023: 1). Yüzlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olan deprem ve artçıları nedeniyle 2.170.110 nüfuslu şehirde, çok sayıda kamusal ve özel alan zarar görmüştür (2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu, 2023: 9). Hasar tespit çalışmaları sonucunda binlerce yapının hafif, orta ve ağır hasarlı olarak raporlandığı kaydedilmiştir (Şeker, 2023: 44). Bilhassa şehir merkezinde yer alan ve Karaköprü ilçesine nazaran daha eski ve tarihî yapılar barındıran Haliliye ile Eyyübiye ilçelerinde düzensiz yapılaşma ve zemin sıvılaşmasına da bağlı olarak hasar yoğunluğunda artış gözlemlenmiştir. Kent genelinde, 12 binden fazla ağır ve orta hasarlı ile 199 bini aşkın az hasarlı konut sayısı kayda geçmiştir (TMMOB, 2023: 190). Hasar alan binlerce yapının yanında 349 kişi yaşamını yitirmiş, 9 binin üzerinde kişi yaralanmıştır (Şanlıurfa Hızlı Değerlendirme Raporu, 2023: 4).

İnanç ve kültür coğrafyası olarak önemli bir misyona sahip olan ve kent tarihinde kendine has bir alan edinen yapılar arasında da yukarıda değinilen tarihsel belleğin birer mümtaz örnekleri olan cami, kilise, türbe, hazire, medrese, ev, han, sur, kale, kule vb. yapılar yer almaktadır. Bu yapıların, olası deprem senaryolarında uğrayabilecekleri tahribat 2021 yılında AFAD tarafından raporlanmıştır (*İl Afet Risk Azaltma Planı Şanlıurfa (İRAP)*, 2021: 87-100). Raporlamalara rağmen depremin yıkıcı etkisinden çok sayıda yapı zarar görmüştür. Bu nedenle de çalışmada şehir için tarihî öneme sahip pek çok mimarî eser konu başlığı edinilmiştir.

Görsel 1: *Depremden Hasar Gören Rıdvaniye ve Mevlid-i Halil Cami ile Urfa Kalesi, Vali Fuat Caddesi.*

Görsel 1 Kaynak: Berces KILIÇ.²

² Bu çalışmada kullanılan -şekil ve grafik kategorisi dışında kalan- bütün görsel materyaller depremlerin hemen akabinde -2023 yılı Nisan ayında- Berces KILIÇ tarafından kayda alınıp tasniflenen kişisel arşivden alınmıştır. Bu sebeple görsel kategorisinde tasniflenip çalışmada yer verilen materyaller için ayrıca kaynak belirtilmeyecektir.

1. Çalışmanın Kapsamı, Amacı, Araştırma Soruları ve Literatüre Katkısı

2023 yılında meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler, 17 ili etkilemiştir. Bu iller arasında yer alan Şanlıurfa'da, modern yapı stoğunun yanı sıra tarihî ve kültürel miras kapsamında değerlendirilebilecek çok sayıda mimarî unsur zarar görmüştür. Şehrin tarihine ilişkin kayıtlar incelendiğinde, yüzyıllardır Kahramanmaraş Depremleri ölçeğinde bir afetin yaşanmadığı görülmektedir. Ancak Şanlıurfa, her ne kadar afetlerle anılan bir kent olmasa da söz konusu depremler sonucunda kentin afete açıklığı, kırılabilirliği ve özellikle tarihî yapıların korunmasının gerekliliği açık biçimde ortaya çıkmıştır. Şehir tarihi incelendiğinde, Şanlıurfa'nın geçmişten günümüze pek çok medeniyete ev sahipliği yaptığı hem mevcut literatür bilgileri hem de cami, kilise ve benzeri tarihî yapıların mevcudiyeti üzerinden okunabilmektedir. Bu medeniyetler arasındaki mücadeleler sonucunda şehir; savaşlar, istilalar ve afetlere bağlı olarak çeşitli yıkımlar yaşamıştır. Bu süreçte şehir kimliği açısından önemli kabul edilen birçok tarihî yapı günümüze ulaşamamıştır. Söz konusu yapılar arasında tamamen yok olanların yanı sıra kısmen tahrip olmuş veya deforme olmuş yapıların varlığı da bilinmektedir. Bu yapı grupları içerisinde cami, mescit, kilise, han, kervansaray, bedesten, surlar, çarşı yapıları, savunma yapıları, şehir kapıları ve çeşitli kamusal alanlar yer almaktadır. Tahrip olan ya da tamamen yok olan bu yapılar, şehre yalnızca fiziksel kayıplar yaşatmamış; aynı zamanda kentin tarihsel sürekliliğini ve mekânsal belleğini de olumsuz etkilemiştir. Bu doğrultuda, şehrin tarihsel arka planı dikkate alındığında, günümüzde yaşanan afetlerin de benzer şekilde şehir kimliğinde önemli yer tutan kültürel miras üzerinde kalıcı etkiler bırakabileceği anlaşılmaktadır. Tarihî yapılar, günümüz yapılarından kullanılan malzeme, inşa teknikleri ve kullanım amaçları bakımından belirgin biçimde ayrılmaktadır. Bu nedenle, araştırma kapsamına alınan yapıların farklı risk profilleri taşıdığı görülmekte ve bu bağlamda, "afetlerin tarihî yapılar üzerindeki etkileri"nin ayrı ve özel bir çalışma alanı olarak ele alınması gereklilik arz etmektedir.

Araştırmanın temel kaygısı ve amacı, 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler sonrası Şanlıurfa il merkezi özelinde seçili hasar alan yapıların; tarihî, mekânsal ve yapısal durumlarını değerlendirmektir. Bu yaklaşımla araştırmada tarihsel bir anlatı oluşturularak söz konusu yapıların yalnızca hasar durumları belgelenmekle kalmamış, aynı zamanda bu hasarların şehrin kültürel mirası ve şehir kimliği üzerindeki etkileri de tartışmaya açılmıştır.

Bu araştırma, seçili tarihî yapıların; tarihî, yapısal ve mekânsal özelliklerle nasıl ilişkilendiğini, kent dokusu içindeki alansal dağılımını, şehrin kültürel ve simgesel değerleri üzerindeki etkilerini ve şehir kimliğinin sürdürülebilirliği açısından ne öneme sahip olduklarını nitel bir yaklaşımla irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma, hasarlı tarihî yapıların mekânsal bileşenlerinde özgün kullanım biçimleriyle ilişkisini, geleneksel yapım tekniklerinin deprem karşısındaki performansını ve bu tekniklerin günümüz koruma ve müdahale süreçlerinde uygulanabilirliğini sorgulamaktadır.

Bu araştırma, kültürel miras-kent belleği kesişiminde literatüre çok katmanlı ve özgün katkılar sunmaktadır. Bu katkılardan ilki, afetlerin yalnızca insanî kayıplar üzerinden okunmasının getirmiş olduğu sınırlı değerlendirmeleri aşarak afetleri tarihî kent dokusu ve kültürel mirasın sürekliliği bağlamında da değerlendirerek literatürdeki boşluğu doldurmaktır. Bir diğer katkı, afet sonrası yapılan araştırmaların çoğu, modern yapı stoğunu araştırma konusu edinirken bu araştırma mimarî ve tarihî mahalleler üzerinden özgün bir analiz sunmaktadır. Üçüncü katkı, Eski Urfa kent merkezini örneklem alan araştırma, afet çalışmalarında ve raporlarında sıklıkla ihmal edilen mikro ölçekli incelemeleri ve saha çalışmalarını kapsayarak literatüre kazandırmıştır. Özellikle Beykapusu, Kurtuluş, Bıçakçı, Cami-i Kebir gibi tarihî hafızaya sahip alanlarda yapılan gözlemler afetlerin sokaklardaki yansımalarını somut olarak görünür kılmaktadır. Bir diğer katkı afet raporlarının varlığı ile bu raporların uygulamaya geçirilmesi arasındaki kopukluğu sosyolojik ve ideolojik saikler üzerinden tartışmaya açarak afet yönetimi literatürüne "ne yaşandı" sorusu ile birlikte "neden önlenemedi" sorusunu da sordurmaktadır. Dördüncüsü, afetlerde zarar gören yapıların zarar görme düzeylerinin yapım tekniği, restorasyon, güçlendirme ve kurumsal muhafaza gibi etkenlerle ilişkili olduğunu ortaya koyarak önleyici korumanın gerekliliğini destekleyerek yapıların muhafazasında yerel yönetimler ile merkezi idarelerin

2.1. Tektonik ve Yapısal Farklılıklar

Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde meydana gelen İzmit Depremi, sağ yanal doğrultu atımlı, batı yönlü stres birikiminin sonucu oluşmuştur (Karakılçık, 2016: 369). Doğu Anadolu Fay Hattı üzerinde yer alan Van Depremi ise ters faylanma özelliği göstermiş ve kuzeyden maruz kalınan sıkışma sonucunda oluşmuştur (KOERI, 2011: 1). Buna karşılık uydu görüntüleri incelendiğinde Kahramanmaraş Depremlerinin sol yanal doğrultu atımlı Doğu Anadolu Fay Zonunda olduğu ve iki farklı segmentte kırılma yarattığı anlaşılmaktadır (USGS, 2023). İzmit Depremi'nde yüzey kırığı 130 km (Çetin vd., 2005: 126) iken Van Depremi'nde yüzey kırığı 55 km uzunlukta (Alan vd., 2011: 9) olmuş ve Kahramanmaraş Depremi'nde 450 km'yi aşmıştır (EERI, 2023: 1). Üç afette de yüzey kırıklıkları, sarsıntı süreleri ve etkilenen alan bakımından farklılık göstermiştir. Bu durum dikkate alındığında 2023 Kahramanmaraş Depremi'nin coğrafi açıdan çok daha büyük bir etkiye neden olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Yapı Stoğu ve Hasar Dağılımı

1999 İzmit Depremi sonrasında Türkiye'de yapı denetim sistemi ve Deprem Yönetmeliği (Resmî Gazete, 2007) geliştirilmiş olsa da 2011 Van Depremi ve 2023'te yaşanan büyük yıkım, bu reformların uygulamada tam karşılık bulamadığını göstermiştir. İzmit Depremi'nde zayıf betonarme yapı stoğu göze çarparken Van'da kırsal bölgelerde yığma yapıların yıkımı belirgindir. Kahramanmaraş Depremi'nde ise afetten etkilenen bölgelerde hem yeni hem de eski betonarme binalar ile kırsaldaki yapılarda ağır hasarlar raporlanmıştır. Saha raporları, 2023 depreminde pek çok yapının yönetmeliklere aykırı olarak inşa edildiğini, zemin etütlerinin yetersiz kaldığını ve yapı denetimlerinde önemli eksiklikler olduğunu göstermiştir (TMMOB, 2023: 33). Bunun yanında birden fazla fay kırığı olması ve sarsıntı süresinin yapı dayanım sınırlarından fazla olması (yaklaşık olarak 45-65 saniye) (NTV, 2023) gibi etkenler nedeni ile oluşan hasar büyük olmuştur.

2.3. Afet Yönetimi ve Müdahale Kapasitesi

1999 İzmit Depremi Türkiye'nin afetlere müdahaledeki kapasitesinin geliştirilmesi gerektiğini gündeme getirmiştir (EERI, 1999: 11). 2009 yılında AFAD'ın kurulması ile afet yönetiminde ilerleme sağlanmıştır. 2011 Van Depremi ise afetlere müdahalede kırsalda eksik kalındığını göstermiştir. Bu bağlamda kırsala erişim ve barınma en ciddi sorunlar olarak kayıtlara geçmiştir (Van Depremi Hasar Tespit Raporu, 2012: 2). Sonraki süreçte afetlere müdahalede ilerleme kaydedilse de 2023 Kahramanmaraş Depremlerinde müdahale sürecinin çok geniş bir alanda yürütülmüş olması nedeni ile lojistik ve koordinasyonda ciddi zorluklar yaşanmıştır. Tarım, hayvancılık ve endüstri de bu geniş çaplı yıkımdan etkilenmiştir. Bu bakımdan bölgede üretim durma noktasına gelmiş ve Türk Kızılay gibi kuruluşlar gıda desteği sağlayarak hayati malzemelerin temininde kritik rol üstlenmiştir (IFRC, 2024: 2).

3. Örneklemin Belirlenmesi, Verilerin Seçimi ve Gözlem Süreci

Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerini kapsayan 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremlerinde yaklaşık 9 saat aralıklarla önce Pazarcık ardından Elbistan ilçesi merkez olmak üzere iki deprem yaşanmıştır. Her iki depremden Niğde, Adana, Hatay, Osmaniye, Kilis, Gaziantep, Kahramanmaraş, Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır, Elazığ, Malatya, Kayseri, Bingöl, Tunceli ve Batman illeri zarar görmüştür. Bu iller içerisinde yüzlerce can kaybına, binlerce ciddi yaralanmaya ve yüzbinlerce hasarlı yapıya maruz kalan Şanlıurfa ilinin eski yapıları araştırma örneklemi olarak belirlenmiştir.

Şekil 2: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Merkezli Depremlerden Etkilenen Alanların Uydur Görüntüsünden Konumu

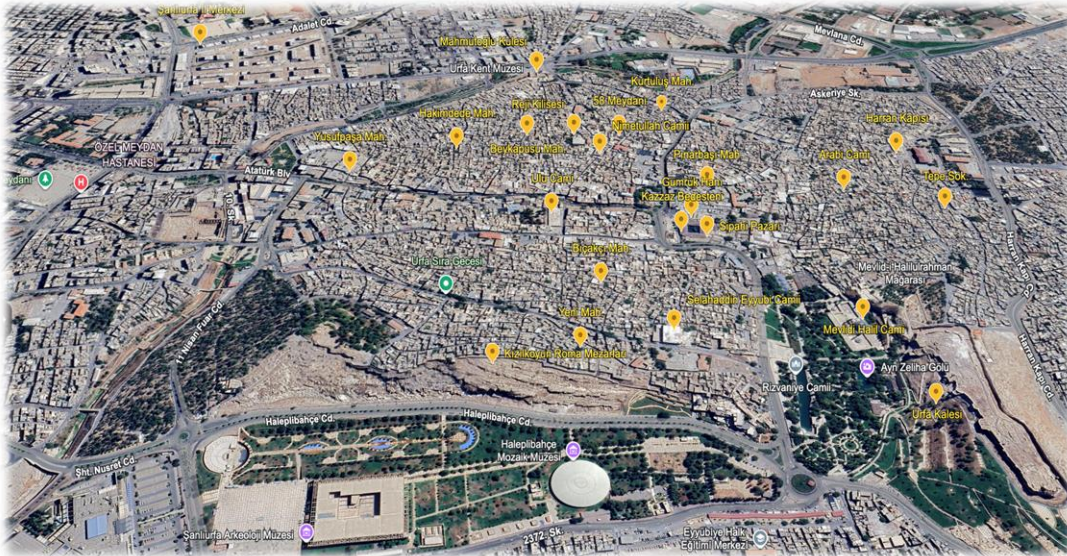

Şekil 2 Kaynak: Yazar tarafından Google Earth uygulaması üzerinden 10.10.2025 tarihinde oluşturulmuştur.

Çalışmada 6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri bağlamında Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC), Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), Türk Tabipleri Birliği (TTB), Earthquake Engineering Research Institute (EERI), Kandilli Observatory and Earthquake Research Institute (KOERI), Middle East Technical University Earthquake Engineering Research Center (METU EERC) ve U.S. Geological Survey (USGS) gibi mühendislik, şehir planlama, çevre, enerji ve yapı güvenliği alanlarında mesleki uzmanlığa dayalı kurum ve kuruluşların raporları ile *İl Afet Risk Azaltma Planı (İRAP)* ve *Doğu Anadolu Fay Hattı Depremleri: Tespitler ve Öneriler* gibi teorik ve gözleme dair verilere başvurulmuştur.

Örneklem alınan noktalarda saha gözlemi tarafımızca yapılmış olup görsel kategorisi ile listelenen bütün fotoğraflar 6 Şubat 2023 depremlerinin hemen akabinde Nisan ayında çekilerek tasniflenip arşivlenmiştir.

Şekil 3: Çalışmada Saha Gözlemine Tabi Tutulan Alanların Uydur Görüntüsünden Konumu

Şekil 3 Kaynak: Yazar tarafından Google Earth uygulaması üzerinden 20.01.2026 tarihinde oluşturulmuştur.

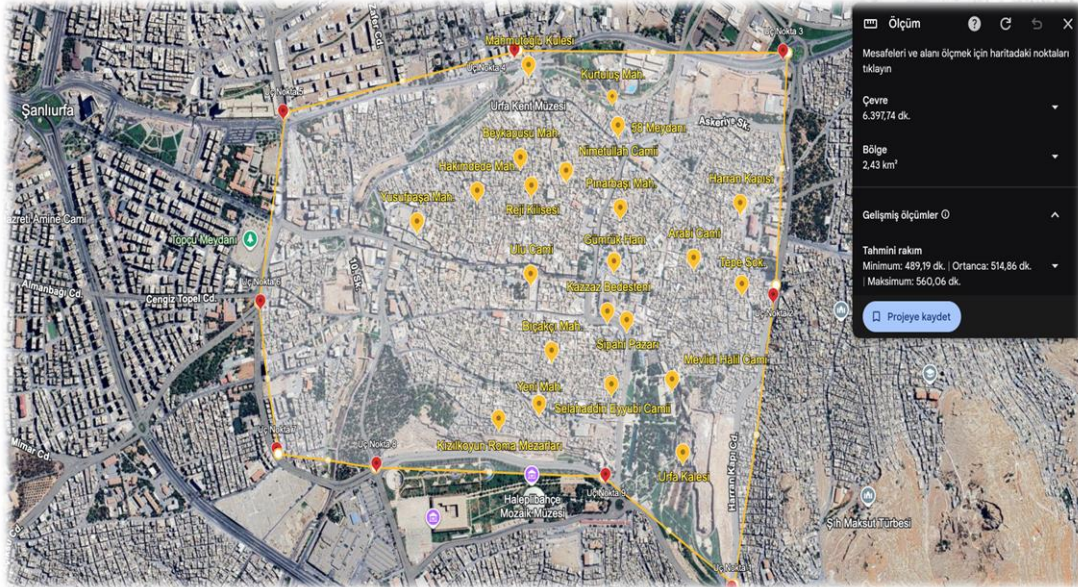
Gözlemlerin sonucunda hasar aldıkları anlaşılan yapılar hakkında literatür taraması yapılmıştır. Bu literatür bilgileri somut veri ve gözlemlerle bir arada ele alınarak araştırmaya derinlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Geleneksel yapılara dair, kentlerin soyut kavramlarına dair, Şanlıurfa kentini betimleyen çalışmalara dair ve şehirler ve şehirlerin detay unsurlarına dair başlıca referans kaynaklara başvurularak fiziki bulguların literatürle tamamlanması yoluna gidilmiştir.

Araştırmada inceleye tabi tutulan alanlar, "eski Urfa yapıları" olarak tanımlanan bölgelerle sınırlı tutulmuştur. Bu tanım, Cumhuriyet öncesi dönemde kentin merkezini oluşturan alanı kapsamaktadır. Söz konusu alan; Kızılkoyun Nekropolü üzerinde yer alan Antik Roma Surları, Urfa Kalesi, Harran Kapısı, Kurtuluş Mahallesi, Mahmutoğlu Kulesi ve Yusuf Paşa Mahallesi sınırları üzerinden hesaplanmıştır. Uç noktalardan başlayarak oluşturulan sınırların uydu görüntüsü üzerinden m² cinsinden ölçüsü yaklaşık 2.43 km²'dir. Ölçülen alan günümüzde Şanlıurfa ilinin Haliliye ve Eyyübiye ilçelerini içerisine almaktadır. Eyyübiye ilçesindeki tarihî yapı stoğu Haliliye ilçesine göre daha yoğundur. Bununla birlikte araştırma, sözü edilen iki ilçedeki eski yerleşim yapıları ile sınırlı tutulmuştur.

Veri seçiminde tarihî yapıları kapsayan ve turizm destinasyonu olarak kent için maddî ve manevî öneme sahip olan yapılar dikkate alınmıştır. Çalışmaya konu edilen mekânlar hem tarihsel süreklilik hem de mekânsal temsil kabiliyeti açısından belirlenmiştir.

Şekil 4'te görülebileceği üzere, incelenen yapılaşma, uydu görüntülerinden de açıkça gözlemlenebilen belirli bir mekânsal yoğunluk alanını içermektedir. Bu alan Abide Meydanı adı verilen günümüz kent merkezinin güneybatısında yer almaktadır. Diğer bölgeler ise yeni yapılaşmaları kapsadığı için araştırma verisi olarak görülmemiş ve araştırma dışında tutulmuştur.

Şekil 4: Saha Gözlemine Tabi Tutulan Alanın Uydu Görüntüsü Üzerinden Alan Hesaplaması

Şekil 4 Kaynak: Yazar tarafından Google Earth uygulaması üzerinden 20.01.2026 tarihinde oluşturulmuştur.

Tespitler sırasında, depremin ardından hasar durumu birbirinden farklılık gösteren mekânların, belirli dönemlerde ziyarete kapalı tutulduğu anlaşılmıştır. Araştırmada kullanılan bütün görsel materyaller, bölgede şiddetli artçı depremlerin azaldığı ve yeni sarsıntıların yapılar üzerinde ek yıpranma veya yıkıma yol açmadığı 2023 yılı Nisan ayında elde edilmiştir. Daha sonrasında bu alanlarda yeni gözlemler yapılırsa da değişken bir durum tespit edilemediğinden çalışmada kullanılan görseller ilk gözlemlerde elde edilen bulgulardan oluşmuştur.

Afet akabinde, ilk durumda, yapıların büyük çoğunluğunun giriş çıkışa kapatılmadığı görülmüştür. Bu durumda önceliğin yeni yapılaşmalardaki enkaz çalışmalarına ve kurtarma operasyonlarına verildiği anlaşılmaktadır. Enkaz ve arama kurtarma faaliyetleri son bulduğunda birbirinden değişken zaman aralıklarında tarihî mekânların kapatılarak onarım ve güçlendirme faaliyetlerine alındığı anlaşılmıştır. Ancak bu süreçte araştırmaya konu edinilen yapılara giriş çıkış mümkün olmadığından restorasyon süreçlerine dair detaylı veri elde edilememiştir. Onarım ve güçlendirme çalışmalarının tamamlanmasının akabinde mekânların tekrar ziyarete açılmasıyla söz konusu yapılar tekrar incelenmiştir. Gözleme dair elde edilen bilgiler not alınarak çalışmaya eklenmiştir. Bu gözlemler sırasında tarihî nitelikleri dolayısıyla yapılara zarar verme riskinin önlenmesi gayesi ile herhangi bir fiziki test yapılmamış, herhangi bir araç gereçle yapıların direnci test edilmemiştir. Bu bağlamda dış cepheler, taş bloklar, kemerler, sütunlar, kapılar, pencereler, zemin vb. unsurlar gözlem, not tutma ve fotoğraflama metotları izlenerek kayda alınmıştır.

4. Bulgular

Bu bölümde veriler, tarihsel ve betimsel bir yöntem çerçevesinde ele alınarak tarihî Urfa kent dokusunun deprem sonrası durumu incelenmektedir. İnceleme; kamusal alanlardan özel ve mahrem mekânlara, dinî yapılardan ekonomik merkezlere ve savunma yapılarına kadar uzanan çok katmanlı bir bakış açısına dayanmaktadır. Bu bağlamda, meydan, sokak ve kabaltı geçitleri gibi kamusal alanların depremden etkilenme biçimleri; özel alanları kamusal alanlardan ayıran mimarî sınır unsurları; geleneksel Urfa evlerinin yapısal ve mekânsal özellikleri; inanç temelli yapıların kent içindeki konumu; çarşı, han ve bedesten gibi iktisadî mekânların işlevselliği ile kale, kule ve sur gibi savunma yapılarının mevcut durumu, ilgili başlıklar altında bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmektedir.

4.1. Tarihî Urfa Kentinde Depremden Etkilenen Kamusal Alanlar: Meydanlar, Sokaklar ve Kabaltı Geçitleri

Kamusal alanlar, mekân içerisindeki toplumsal dinamiklerin bir bütün halinde var olduğu ve özel alan kavramının sınırlı tutulup toplumun tolere edebildiği ölçüde bireye bir serbestlik tanıdığı alanlardır. Tarihî Urfa kentinde bu alanlar incelendiğinde meydanlar, sokaklar ve sokakları birbirinden ayırmayan kabaltılar göze çarpar. Bu kamusal alanlar, afetlerden etkilendikleri tespit edilebilen başlıca mekânlar olmuştur.

4.1.1. Osmanlı Urfası'ndan Günümüze Mozaik Bir Yaşam Alanı: Ellisekiz Meydanı

Günümüzde özel günlerde anma programlarının gerçekleştiği mekânlar olarak varlık gösteren meydanlara geçmişte daha farklı misyonlar yüklenmiştir. Meydanlar, devlet işlerinin görüldüğü ve canlı ticaretin merkezi olarak pazar ve panayırların kurulduğu kentsel alanlardır. Toplumsal olayların en önemli tanıklarından biri olan bu alanlarda farklı sosyal gruplar bir araya gelerek sosyalleşme imkânı bulabilir (Akman, 2020: 18; Asoğlu, 2021: 102) ve ev, çarşı, cami, çeşme, tekke, türbe, kilise ve kahve gibi alt alanlarla bir bütünlük gösterirdi. Bu ifadelerden de hareketle incelenen meydanda çok sayıda birbirinden bağımsız ve farklı kesimlere hitap eden yapı gözlemlenmiştir.

Meydanlar içerisinde zikredilen alanların, zaman içerisinde kısım kısım meydana geldiği bilinmektedir (Kuban, 1968: 70). Başlangıçta bir caminin etrafında oluşan şehir yerleşkesi, zamanla meydanların belirginleşmesiyle sokaklara açılan yollarla birlikte merkezî bir konum haline gelmiştir. Kenti şekillendiren ve şehre karakterini yansıtan Şanlıurfa'nın en önemli mozaiklerinden biri olan Ellisekiz Meydanı da şüphesiz tarihte önemli bir misyon üstlenmiştir. Eski adı Nimetullah olan bu meydanla ilgili sözlü anlatılara göre, meydandaki bir hamamın çökmesi sonrasında enkaz altında kalan 58 kişinin vefat etmesi sonrası bölgeye Ellisekiz Meydanı denilmeye başlanmıştır. Oldukça merkezi bir bölge olan Ellisekiz Meydanı, dört sokağa açılan bir işleve sahiptir. Meydanın güneyinde 11 Nisan Kurtuluş İlkokulu, 11 Nisan Sokağı Kabaltısı ve Rahibeler Evi; doğusunda Şeyh Saffet Tekkesi, Şeyh Saffet Çeşmesi

ile Şeyh Abdülkadir Kemaleddin Erbilî Türbesi ve kuzeyinde ise Reji Kilisesi, Nimetullah Ak Cami ve Musevilere ait bir ibadethane bulunur.

Görsel 2a: Depremden Dolayı Kapatılan Aziz Petrus ve Aziz Paulus (Reji) Kilisesi.

Ellisekiz Meydanı, oldukça eski yapıları barındırması hasebiyle depremin izlerinin yoğun görüldüğü noktaların başında gelmektedir. Bu yapılardan biri olan Reji Kilisesi (görsel 2a), kapılarını ziyaretçilerine bir süre kapalı tutmak durumunda kalmıştır. Bu kilise, Hz. İsa (a.s)'nın iki havarisi Petrus ve Paulus adına 6. yüzyılda inşa edilmiş olup oldukça eski bir yapıdır. Kilise, afetlerin yaşandığı erken evrede kapalı tutulsa da kısa süre içerisinde tekrar ziyarete açılmıştır.

Görsel 2b: Depremden Dolayı Kapatılan Nimetullah (Ak) Cami.

Meydandaki diğer bir önemli tarihî yapı, 16. yüzyıldan kalma Nimetullah Ak Cami'dir (görsel 2b). İç kısımda yer alan kitabelerden anlaşıldığı üzere Sergius adlı kiliseden çevrilmiştir (Oymak, 2007: 421). Caminin avlusunda bir medreseye ait odalar bulunmaktadır. Cami mihrabı ise 1562'de Behram Paşa'nın emri ile dönemin önemli mimarlarına yaptırılmıştır (Kürkçüoğlu, 1993: 22-25). Bu yapı Reji Kilisesi kadar şanslı olmamıştır. Depremden dolayı yapının duvarlarında çatlaklar oluşmuş, şerefesi yıkılmış ve minaresinde dökülmeler meydana gelmiştir. 2025 yılı başlarında yapılan son saha gözlemlerinde de caminin kapsamlı bir restorasyona alındığı gözlemlenmiştir.

4.1.2. Sokaklar

Kadim bir şehirleşme alanı olarak Şanlıurfa'nın sokakları pek çok dil, din ve ırktan kimselere ev sahipliği yapmıştır. Ellisekiz Meydanı'na açılan sokaklardan yola çıkılarak bu sokaklarda yer alan yapılar Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlara ayrı ayrı yuva olmuştur. Bu mozaik alan içerisinde İslâmî ve gayri İslâmî unsurlar ortak bir geçmiş ve hayat tarzı oluşturarak varlıklarını idame ettirebilmiş ve bu sokaklara kendi kültür ve benliklerini nakşedebilmişlerdir (Üner, 2006: 108).

Görsel 3a: Depremde Girilemez Duruma Gelen Yeni Mahallesi 1277. Sokak.

Geçmişin ruhunu yansıtan Şanlıurfa sokaklarına bakıldığında dar, kabaltılarla birbirine açılan ve pencereleri mahremiyet anlayışı ile komşu evini görmeyecek bir mimaride oluşturulan yapılar göze çarpar. Deprem afetinden sonra pek çok tarihî binanın duvarı sokağa doğru çöktüğünden, bazı sokaklardan geçiş, tehlike arz eder bir vaziyet almıştır (görsel 3a). Bu bağlamda yapılan gözlemlerde duvarlar için güçlendirme çalışmaları yapıldığı görülmüştür (görsel 3b). Hasarın şiddetine, zeminin toprak veya kayalık durumuna ve yapılardaki işçilik ile kullanılan malzemelerin kalitesine göre tarihî Urfa sokaklarındaki hasarlarda değişkenlik gözlemlenmiştir. Kimi sokaklarda çökme, kısmi çökme, çatlak ve eğilme, zemin kayması, su, elektrik ve doğalgaz alt yapılarında hasarlar görülmüştür. Dönem dönem farklı zamanlarda yapılan saha gözlemleri doğrultusunda, bazı sokakların âtıl durumdaki olmalarından dolayı enkazların kaldırılmadığı görülmüştür.

Görsel 3b: Depremde Girilemez Duruma Gelen Beykapusu Mahallesi 977. Sokak.

4.1.3. Kabaltı Geçitleri

Geleneksel Urfa sokaklarının pek çoğunda, hanelerin birbirinin manzarasını kapatmaması ve sokakları birbirinden ayırıp çıkmaz sokağa neden olmaması için bir formül geliştirilmiştir. Kabaltı adı verilen bu sistem ile sokakların üzerine çardaklar inşa edilmiş ve sokaklarda, üstü örtülü geçit alanlar oluşturulmuştur. Bu yapılarda haneden haneye geçişlerin önlenmesi için tek taraflı girişe dikkat edilmiş, komşu ile sınır olan duvarlar kapalı tutulmuştur (Saraç, 2018: 3: 516). Kamusal alan ile özel mekânın bir bütünlük atfettirildiği kabaltıların üzerinde düzgün kesme taşlardan oluşan evler inşa edilmiştir. Bu yapıların, iç kısımlarından sokağa açılan kapıları bulunur. Üst kısımda sokağı görececek şekilde pencereler ve mukarnas şeridi adı verilen motifler yer alır (Közcü, 2016). Bu yapılar, gölgelik alan oluşturma, serinleme ve yağmurdan koruma gibi kazanımlar sağlarken evlerin altı boş bırakıldığı ve sokakları birbirinden ayırmadığı için de çıkmaz sokak sorununu ortadan kaldırmıştır. Eski Urfa sokaklarında kabaltıların izleri takip edildiğinde bu yapıların Eyyübiye ilçesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Cami-i Kebir Mahallesi Yorgancı Sokak, Kurtuluş Mahallesi 1057. Sokak, Yusufpaşa Mahallesi Vatan Sokak,

Tepe Mahallesi Mevlid-i Halil Sokak, Pınarbaşı Mahallesi 1011. Sokak, Yeni Mahallesi Burak Sokak, Bıçakçı Mahallesi 1253. Sokak ve Kendirci Mahallesi 2966. Sokak, şehrin en yaygın kabaltı görülen lokasyonlarıdır (Büyükkırcalı, 2019). Tüm bu sokak ve mahalleler saha gözlemine tabi tutulduğunda oluşan tahribatlardan dolayı kabaltı bulunan evlerin “girilemez” yazısı ile birlikte mühürlendikleri ve kabaltı üstlerindeki pencere ve duvarlarda dökülme ve çökmeler yaşandığı gözlemlenmiştir (görsel 4a ve görsel 4b).

Görsel 4a: Depremde Hasar Gören Kurtuluş Mahallesi Kazancı Bedih (11 Nisan) Sokak Kabaltısı.

Görsel 4b: Depremde Hasar Gören Kurtuluş Mahallesi Karamusa Sokak Kabaltısı.

Kabaltı altları geçit alan oluşturma gayesiyle boş bırakılmış olduğundan, bu yapıların bağlı buldukları ana yapılarla nazaran daha korumasız oldukları anlaşılmıştır. İlk gözlemlere göre olası tam çökme nedeni ile oluşabilecek yaralanmalar dikkate alınarak bu alanlar muhafaza altına alınmış ve çevre yapılarla olan bağlantıları güvenlik önlemleri alınarak kesilmiştir. Ancak alanlardan geçişler tamamen kapatılamamıştır.

4.2. Özel Alanları Kamusal Alanlardan Ayıran Sınırlar: Duvarlar, Çıkmalar, Pencere ve Kapılar

4.2.1. Duvarlar

İnsanlığın erken devirlerinden günümüze değin en temel problemlerden biri, korunma ve barınma gereksinimi olmuştur. Çeşitli ihtiyaçlarına yanıt olarak insanlar evler inşa etmişler ve bu evleri hayvan saldırıları ve iklimin olumsuz etkilerinden muhafaza edebilmek için duvarlarla tahkim etmişlerdir. Yapının kırdı veya kentte bulunma koşuluna göre, inşada kullanılan malzemeler de ya toprak gibi nispeten daha korumasız malzemeden ya da taş gibi daha sağlam materyallerden oluşmuştur. Tarihi Urfa evlerinin dış duvarları da dayanıklı beyaz kesme taşlardan örülmüştür. Bu kesme taşlar incelendiğinde, organik yapıda oldukları ve açık renkleri sayesinde de güneş ışınlarını yansıtarak yazları fark edilebilir bir serinleme sağladıkları anlaşılmaktadır. Nahit olarak da adlandırılan Urfa kesme taşları bu sebeple evlerin duvarlarında en çok tercih edilen malzeme olmuştur (Yalçın, 2018: 1).

Görsel 5a: Üst Duvarın Hane İçine Çökmesi, Bıçakçı Mahallesi 1268. Sokak.

Bu duvarlarda kullanılan kesme taşlar, her ne kadar sağlam olsalar da barındırdıkları organik yapıdan dolayı zamanın getirmiş olduğu pek çok olumsuz durumdan etkilenmiştir. Restorasyona dair gerekli ilgi ve alakayı da görmediklerinde deprem gibi yıkıcı etkiye sahip afetlerden korunamamışlardır. Gözlemlerde de hayatlı ev özelliği taşıyan yüksek duvarlı ve penceresiz tarihî Urfa evlerinde depremden en çok etkilenen unsurların duvarlar olduğu anlaşılmıştır. Yapıların pek çoğunda duvarların ya hane içine doğru (görsel 5a) ya da hane dışına doğru (görsel 5b) çökme yaşadığı görülmüştür. Bu duvarların da yüksek olması ve sokaktan geçenlerin üzerine çökme tehlikesi taşınması nedeni ile şeritlerle korumaya alındığı tespit edilmiştir.

Görsel 5b: Cami Avlusu ve Hazire İçine Çöken Duvar, Ulu Cami.

4.2.2. Sokağa Taşan Estetik Anlayış: Çıkmalar

Orta Çağ İslâm kent mimarisinden önemli örnekler veren Şanlıurfa'da içe dönük özel yaşam alanları ve geniş olmayan kabaltılarla birlikte birbirinden ayrılmayan gölgeli sokaklar göze çarpmaktadır. Evlerin sokak tarafında kalan odaları, dışa doğru taşıdığına çıkma adı verilen bir bindirme sistemi ile ev mimarisine estetik bir görünüm kazandırılmıştır. Çardak olarak adlandırılan bu odaları taşıyan taş konsollar, eski Urfa sokaklarının önemli bir figürü olmuştur (Akkoyunlu, 1998: 18). Şanlıurfa geleneksel ev mimarisinde bu figürlere Beykapusu Mahallesi, Kurtuluş Mahallesi, Hakimdede Mahallesi ve Yusuf Paşa Mahallesi gibi bölgelerde yoğun bir şekilde rastlanılmaktadır. Bu alanlar hem tarihî dokuları hala yansıtması hem de şehir kimliği ile bütünlük göstermeleri açısından önemli görülmüştür. Şehrin tasarımı ile sokak dokusu arasındaki ilişkiyi gösteren çıkmalar, devrin sanat anlayışını yansıtan, çeşitli süslemelerle tamamlanan ve dışarıdan bakıldığında estetik bir haz uyandıran yapılar olmuştur. Saha gözlemlerinde bu yapıların sosyokültürel ve sosyoekonomik açıdan birbirlerinden ayrıldıkları görülmüştür. Bu farklılık, hane malikinin iç dünyası ve ekonomik durumu ile doğrudan bağlantılı olmuştur. Detaylar; pencere mimarisinde, konsolların işçiliğinde, kullanılan materyalin renginde, motiflerde ve evin büyüklüğü ile orantılı olarak çıkmaların genişlik ve derinliğinde kendini göstermektedir (Erçetin, 2020: 154).

Görsel 6a: Hasarlı Çıkma Örneği, Kurtuluş Mahallesi 1043. Sokak.

Görsel 6b: Hasarlı Çıkma Örneği, Hakimdede Mahallesi Hakimdede Sokak.

Görsel 6c: Hasarlı Çıkma Örneği, Beykapusu Mahallesi 992. Sokak.

İncelemelerde, dayanıklı malzemeden inşa edilen evlerin çıkmalarının mevcut durumlarını koruduklarını buna nazaran dayanıksız materyal kullanılan taş ve ahşap çıkma destekli evlerin çıkmalarında ise pencerelerde, konsollarda ve duvarlarda dökülme ve çatlaklar yaşandığı gözlemlenmiştir (görsel 6a, görsel 6b ve görsel 6c). İlaveten ilk gözlemler sonrası yapılan incelemelerde çıkmalı evlerin cumba kısımlarının çökme tehlikesinden dolayı, bu mimariye sahip pek çok hanenin boşaltılıp âtil bir vaziyette bırakıldığı görülmüştür.

4.2.3. Pencereler

Mimarileri iş hanı, ibadethane, ev veya kabaltı olma durumuna göre değişkenlik gösteren pencereler, sözü edilen yapılara ışık ve oksijen girebilmesindeki en önemli mimarî unsur olmuşlardır. İncelemelerde bu unsurların genellikle sokağa bakan duvarlarda, kabaltıların üst kısımlarında, çıkmalı evlerin çıkmalarında ve avlulu evlerin avluya bakan odalarında yaygınlık kazandığı tespit edilmiştir. Mahremiyete önem verilen eski Urfa hanelerinde, pencerelerin komşunun evini görmeyecek bir konumda inşa edildiği, bir diğer tespit olmuştur. Kullanımı seyrek olduğu görülen sokak pencereleri, hane sakininin sosyoekonomik durumuna bağlı olarak ahşap veya demirden kafeslerle çerçevelemiş ve çeşitli motif ve kemerlerle süslenerek estetik bir görünüm kazandırılmıştır.

Görsel 7a: Hasarlı İbadethane Penceresi, Selahaddin Eyyübî Camii.

Görsel 7b: Hasarlı Bir Evin Demircaklı Penceresi, Camikebir Mahallesi.

Komşu evini görmeyen bir konumda inşa edilen pencerelerin kullanımı ise, hanelerin iç avluya bakan kısımlarında kablarda ve kablaların üst katlarında bulunan çardaklarda yoğunlaşmıştır. Kab pencereleri, sade yapıda olurken çardakların pencereleri ise taş oymacılığı örnekleri ile donatılmıştır (Saraç, 2018: 2: 262). Malikinin ekonomik durumu nispeten daha düşük olan hanelerdeki pencere kullanımı da daha basit tarzda süslenmesiz olmuştur. Işıklandırma ve hava sirkülasyonu için olmazsa olmaz kabul edilen bu pencerelerde de genellikle maliyetinin düşük olmasından dolayı ahşap malzeme tercih edilmiştir (Akkoyunlu, 1998: 149).

Görsel 7c: Hasarlı Taş Süslemeli Pencere, Yeni Mahallesi Güllü Sokak.

Gözlemlerde, ahşap veya taş materyalden inşa edilen pencerelerin kemerlerle şekillendirilmiş kısımlarında çatlakların yoğunluk kazandığı görülmüştür. Çıkmalardaki pencereler ile kabaltılardaki pencerelerin diğer sabit duvarlı pencerelere nazaran daha kırılğan oldukları anlaşılmıştır. Yapıların pek çoğunda duvarlarda oluşan çatlaklar, pencerelere doğru ilerleyerek bu yapılarda tahribat meydana getirmiştir.

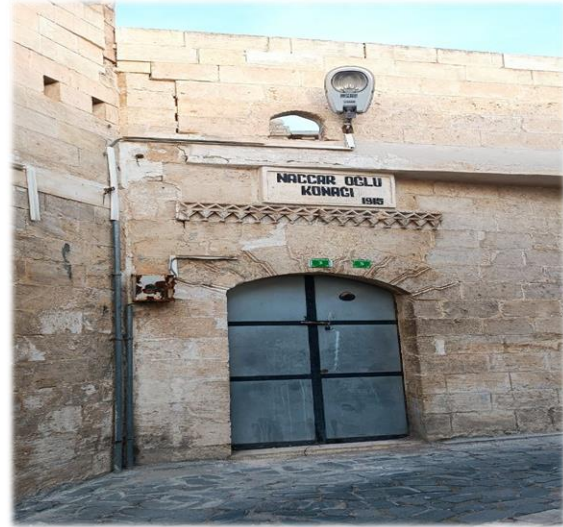
4.2.4. Kapılar

Kapılar, yapıların dış dünya ile bağlantısını kesen, bir mekân veya alana girişi sağlayan, yapıyı insan ve hayvan saldırılarından muhafaza eden ve genellikle içerisinde barındırdığı topluluğun iç dünyasını yansıtan mimarî yapılardır. Eski Urfa sokak ve mahallelerinde yer alan kapılar incelendiğinde, bu yapıların ilişkili oldukları yapıların mahiyetine göre farklılık gösterdikleri tespit edilmiştir. Şehir kapılarının çift kanatlı, ahşap ve demir levha ile güçlendirilmiş olması; han kapılarının tek kanatlı ve ahşap olması; hane kapılarının zarif süslemelerle görsel bir haz uyandıran kemerli yapıda olması ve cami kapılarının demir parmaklık şeklinde olması bu farklılıklar içerisinde tespit edilebilen bazı hususlar olmuştur. Hane kapılarının depremde kaynaklı olarak aldıkları hasarlar incelendiğinde, çoğunlukla kemerli kısımlarında sokağa ve avluya doğru yıkılmalar yaşadıkları görülmektedir (görsel 8a). Han ve konak gibi büyük yapıların duvarlarındaki çatlakların da belli başlı bölgelerden başlayarak kapıya doğru ilerlediği ve giriş kısımlarında çatlak, dökülme ve çökmelere yol açtığı anlaşılmaktadır (görsel 8b).

Görsel 8a: Yıkılan Kapı Girişi Kemer, Kurtuluş Mahallesi 1059. Sokak.

Görsel 8b: Naccar Oğlu Konağı Kapısı, Yeni Mahallesi 1253. Sokak.

Görsel 8c: Taş Bloklarında Çatlaklar Görülen Harran Kapı Kitabesi ve Semboller

Hane kapılarına kıyasla daha büyük ve korunaklı olan kapılara örnek olarak, Şanlıurfa'da yer alan Harran Kapı, Bey Kapı, Samsat Kapı, Bab-ı Ma, Bab-ı Şems ve Berriyecik Kapısı gibi şehir kapıları gösterilebilir (Ekinci, 2018: 1: 67-77). Bu kapıların pek çoğu bugün mevcudiyetlerini devam ettirememiş olsa da Selahaddin Eyyübî'nin kardeşi tarafından iki kanatlı olarak inşa edildiği bilinen Harran Kapı hala ayakta durmaktadır (Karakas, 2012: 248). Bu kapı da şehrin genelinde olduğu gibi depremden etkilenmiştir. Taş bloklar yan yana getirilerek inşa edilmiş olan bu şehir kapısının duvarlarında, çatlaklar ve oynamalar göze çarpmaktadır (görsel 8c).

4.3. Mahrem Yapılar: Evler ve Evlerin Detay Unsurları

Eski Urfa mahallelerinde kamusal alanlardan özel alanlara doğru geçildikçe, bireylere tanınan sınırlar da daralmıştır. Bu bağlamda geçmişin mahallelilik anlayışında yabancı bir kimsenin, tanımadığı bir sokağa girmesi hoş karşılanmamıştır. Mahremiyetin sınırları mahalle ve sokaklarda başlarken, evler ise özel mekânlar olarak daha korumacı bir anlayış ile muhafaza edilmiştir. Bu anlayışla hanelerde haremlik ve selamlık kısımları oluşturulmuş ve dışardan haneye kabul edilen kimse, hane sakinlerine olan yakınlığı nispetinde ağırlandı. Hanelerin haremlik ve selamlık kısımlarında ise avlu/hayat, kab, çardak ve eyvan gibi bir bölünmüşlük bulunmaktadır (Beyoğlu, 2019: 34).

4.3.1. Evler

Asırlar öncesinden gelen bir mimarî geleneğe sahip olan Şanlıurfa evleri, iklim ve inanç tarafından şekillenmiş ve kullanılan malzeme ve plan yönüyle diğer yörelerdeki yapılardan ayrılmıştır. Evlerin haremlik ve selamlık olarak iki unsurdan oluşması ve sokak tarafında kalan ev duvarlarının yüksek tutulması, Şanlıurfa'daki aile yaşantısının mahremiyetine işaret eder (Ekinci, 2018a: 2: 21). Beyaz taşlardan müteşekkil olan dış duvarlar gösterişten uzak sade bir mimarî ile inşa edilirken iç duvarlarda işlemler görülür.

Görsel 9a: Depremde Hasar Almış Eski Urfa Evi, Beykapusu Mahallesi 933. Sokak.

Görsel 9b: Yarıcı Çökmüş Geleneksel Urfa Evi, Yusuf Paşa Mahallesi Hakimdede Sokak.

Evlerin hayatında süs havuzları, kuyular, nar ağaçları ve çeşitli çiçekler bulunur. Saha gözlemlerinde depremden kaynaklı olarak Şanlıurfa'nın eski mahalle ve sokaklarında rastlanılan genel durum, hasarlı evlerin büyük çoğunluğunun tamamen boşaltılarak âtil bir halde bekletilmesi olmuştur (görsel 9a). Geri kalan bazı evlerde ise, tehlike arz etmesine ve girilemez durumda oldukları belirtilmiş olmasına rağmen, hâlâ ikamet etme durumu söz konusu olduğu görülmüştür (görsel 9b). İyileştirme ve güçlendirme işlemleri, merkezî bölgelere yoğunlaştığından dolayı Şanlıurfa'nın ara sokak ve mahallelerindeki tadilat ve güçlendirme faaliyetleri ilk durumda yapılamamıştır.

4.3.2. Hayatlar (Avlular)

Hayatlı evler, eski göçebe toplulukların geniş alanlarda yaşama alışkanlıklarının bir tezahürüdür. Konar-göçer hayat tarzlarının etkisiyle yaylak ve kışlak dönemlerine göre sürekli hareket halinde olan göçebe topluluklar, bu sebeple kolay taşınabilir ve pratik hayvan kıllarından imal edilen çadırlarda yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu toplulukların geniş alanlarda yaşama alışkanlıkları yerleşik hayata geçme tecrübesi ile birleşince de yeni, kalıcı ve dayanıklı yaşam alanlarında avlulu yapılar tercih etmeye başlamışlardır (Saraç, 2018: 3: 458). İçinde yaşayanların dünyasını yansıtan bu mekânlar, bağlı buldukları cadde ve sokaklara göre konumlandırılarak dış dünya ile bağlantıları bilinçli bir şekilde koparılmıştır. Mahremiyetten kaynaklı olarak da avluya bağlanan duvarların penceresiz, yüksek ve korunaklı olmasına dikkat edilmiştir.

Görsel 10a: Kemer ve Sütunlarla Dizayn Edilmiş Eski Urfa Evi Avlusu, Yeni Mahallesi Güllü Sokak.

Görsel 10b: Eski Urfa Evi Avlusu, Beykapusu Kurtuluş Mahallesi 1046. Sokak.

Eski Urfa hayatları incelendiğinde, bu özel alanlarda gölgelik maksadıyla kullanılan revakların, serinlemek maksadıyla oluşturulan estetik süs havuzlarının ve içme suyunun temin edildiği kuyuların bulunduğu görülmektedir. Hayatlı ev özelinde depremin etkileri incelendiğinde de bu mekânların eski yapılar olmaları da dikkate alınarak yaşadıkları tahribatın boyutlarının büyük çaplı olduğu anlaşılmaktadır (görsel 10a ve görsel 10b). Gözlemlenen pek çok avluda, avluyu çevreleyen duvarların

yüksek, dayanaksız ve korunaksız olduğu ve avluya doğru yıkıldığı görülmüştür. Ön duvarları yıkılan avlulu evlerin pek çoğu doğrudan sokağa açıldığı için ikamet edilemez duruma gelip boşaltılmıştır.

4.3.3. Odalar

Ev mimarisinin merkezinde yer alan ve dinlenme alanı olarak kabul edilen odalar; kab, çardak ve eyvan gibi kısımlarla birbirinden ayrılarak fonksiyonel çeşitlilik kazanmıştır. Avlu düzeyinde inşa edilen odalara kab (görsel 11a); kablarn üstünde olup merdivenle çıkılan odalara da çardak denilmiştir (görsel 11b) (Saraç, 2018: 3: 515). Hem kabin hem de çardağın yanında bulunabilen ve yazları serinlemek amacıyla önü açık bırakılan odalar ise eyvan olarak adlandırılmıştır (görsel 11c) (Saraç, 2018: 2: 357).

Görsel 11a: Kab Örneği, Pınarbaşı Mahallesi Sipahi Sokak.

Görsel 11b: Çardak Örneği, Beykapısı Kurtuluş Mahallesi 1046. Sokak

Kab, çardak ve eyvanların mimarî dizaynları da tıpkı işlevleri gibi farklılık göstermektedir. Eyvanlarda pencere ve kapı bulunmazken, kablarn ve çardaklar ışık ve hava sirkülasyonu sağlanması gayesi ile çok sayıda pencere ile donatılmıştır. Her üç odanın da içerisine öteberi konulabilmesi için "kôr taka" adı verilen alanlar oluşturulmuştur. Beyaz Urfa taşı kullanılarak inşa edilen odaların tabanları, ince kum ve çimentodan elde edilen "şeb" ile dizayn edilmiştir. Depremi eski Urfa evlerinin odalarına olan etkisi incelendiğinde de tek katlı yapıların çardaklı yapılara nazaran, daha az etkilenen yapılar oldukları görülmektedir. Çardaklı evlerinse daha kompleks yapılar olmaları nedeni ile hasarlı yapıların pek çoğunun tavanında çökme meydana geldiği anlaşılmıştır. Tek katlı olup çok odalı mimariye sahip evlerin kablarn ve eyvanlarında da çeşitli tahribatlar meydana geldiği gözlemlenmiş ve hem eski olup hem de bakımsız bırakılmış olan pek çok hanenin fiziksel bütünlüğünde bozulmalar yaşandığı tespit edilmiştir.

Görsel 11c: Eyvan Örneği, Yeni Mahallesi 1277. Sokak.

4.4. İnancın Şekillendirdiği Mekânlar: Camiler ve Türbeler

Benzer inanca sahip toplumlar, ortak değerleri doğrultusunda şehirleri inşa ve ihya etmişlerdir. Şehir sakinlerinin iç dünyasıyla şekillenen maddî unsurlar, bu sebeple mimarî açıdan benzerlikler

gösterebilmiştir (Demirci, 2003: 130). Şanlıurfa kent mimarisinde yer edinen inanç alanları; kilise, cami, kiliseden çevrilmiş cami, türbe ve hazire olmak üzere birbirinden ayrılmış olsa da her bir yapı bir diğeri ile benzerlikler barındırır.

4.4.1. İslâm'ın Kutsal Mabetleri: Camiler

Vakıf sistemi içerisinde inşa edilen yapılar, sosyal grupları barındırarak bu gruplarla kültürel bir bütünlük arz etmiştir. Bu bağlamda İslâm kültürünün en önemli mekânları olan camiler, “toplayan, bir araya getiren” manasıyla birlikte inananların bir mabette toplanmasına ve bir kültürel bütünlük oluşturmaya olanak tanımıştır. İslâm'ın beslendiği ana kaynakların başında gelen Kur'an-ı Kerim'de sözü edilen mabetlerin bakım ve onarımı şu ayetle teşvik edilmiştir: “Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler.” (Kur'an-ı Kerim, Tevbe Sûresi, 18). Bundan hareketle geçmişten günümüze afetlerden ve başka sebeplerden dolayı tahrip olan imarethanelerin bakımına önem verilmiş ve bu yapıların uzun ömürlü kalabilmeleri için gerekli özen gösterilip üslup, plan ve oran bakımından titizlikle mamur hale getirilmeleri sağlanmıştır (Kuran, 1988: 1: 175). Araştırmada da görüleceği üzere Şanlıurfa'nın pek çok camisi, devrin hayır sahipleri tarafından onarıma tabi tutularak ihya edilmiştir.

Urfa vakıf sistemine dair önemli örneklerden birini sunan Ulu Cami, geçmişte sırasıyla Yahudilere ve Hristiyanlara sinagog ve kilise olarak hizmet etmiştir. Camiye tebdil edildikten sonra da Mescidü'l Hamra (Kızıl Mescit) ismi ile anılmıştır (Oymak, 2007: 409). Sinagog olduğu dönemle ilgili pek fazla bilgi bulunmasa da kilise olarak kullanıldığı dönemde Hristiyanlık dini için kutsal görülen bir yapı olarak tarihî kayıtlara not düşülmüştür. Edessa Kralı V. Abgar döneminde Hz. İsa (a.s.), şehirde kol gezen hastalığa şifa olması amacıyla bir mendil gönderip şehri kutsamıştır (Segal, 1997: 71). Bu mendil ise bugün cami içerisinde muhafaza altında tutulan kuyuya atılarak kuyuda yer alan suya şifalı bir mahiyet kazandırmıştır. Yapının Osmanlı zamanında cami olarak kullanıldığı dönemde ise muhtelif zaman aralıklarında onarıma tabi tutulduğu kayıtlara geçmiştir. Bu onarımları yapan devrin hayır sahipleri, isimlerini cami içerisindeki onarma kitabelerine eklemiştir (Kürkçüoğlu, 1993: 10-14).

Görsel 12a: Son Cemaat Yerinde Oluşan Hasar, Ulu Cami.

Görsel 12b: Hasar Gören Şadırvan, Ulu Cami.

Depremin izleri incelendiğinde minare olarak kullanılan kiliseden kalma çan kulesinde ciddi tahribatlar oluşmuş, duvarları çatlamış ve üst kısmının önemli bir bölümü yıkılarak cami avlusuna, caminin avlusunda yer alan mezarlara ve şadırvana gelerek bu yapılara zarar vermiştir (görsel 12a ve görsel 12b). Mezarların bazılarında zamanın getirdiği yıpranma nedeni ile de hasarlar gözlenmektedir. Ulu Cami'nin kuzey tarafındaki eski giriş kapısında da çatlaklar, dökülmeler ve bitişik duvarda yıkılmalar mevcuttur.

Kaleboynu Mahallesi'nde bulunan Arabi Cami de vakıf sistemi içerisinde dönemin varlıklı kimselerinden biri olan Arabizade Muhammed Fazlı Efendi tarafından 1743'te inşa edilmiştir. Bu yapı da günümüze değin çeşitli onarımlara tabi tutulmuştur. Tadilatlar esnasında iç mimaride değişiklikler olmuş olsa da Şanlıurfa'da tek örneği bulunan özgün minaresi muhafaza edilebilmiştir. Külaha benzer kubbeli yapıda

olan bu minare, iki şerefeli ve silindirik bir yapıdadır. Minarenin alt kısmında kalan şerife, ince sütunlarla çevrili kemerlere sahiptir (Kürkçüoğlu, 1993: 33). Depremden dolayı ibadete kapatılan caminin minaresinde, kapı üstünde, pencere ve dış duvarlarında çatlaklar olduğu tespit edilmiştir (görsel 12c).

Görsel 12c: Depremden Zarar Gören ve İbadete Kapatılan Arabi Cami.

Görsel 12d: Dabakhane Cami'nin Avluya Çöken Duvarları.

Bir diğer vakıf eser, 16. yüzyılda Hanlar Bölgesi'nde inşa edilmiş olan Dabakhane Cami'dir. Cami'nin, cami avlusundaki kitabelerde yer alan bilgilerden anlaşıldığı üzere Osmanlı Dönemi'nde aralıklarla onarıma tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Birbirine pandantiflerle geçen üç kubbesi bulunur. Minberi balkon şeklinde olup girişi cami içerisindeki taş merdivendendir. Müezzin mahfili, Şanlıurfa'daki camiler içerisinde tek örnektir. Bu mahfil son cemaat yerine açılır mükebbiredir. Caminin minaresi tek şerefeli olup çeşitli süslemelerle yedi bölüme ayrılmıştır (Kürkçüoğlu, 1993: 38-40). Depremden dolayı caminin minaresinde ve duvarlarında tahribatlar meydana gelmiş ve yapı uzun süre ibadete kapatılıp tadilat işlemleri görmüştür (görsel 12d).

Geçmişte Ermeni kilisesi, Sanatlar Ocağı ve elektrik santrali olarak kullanılmış ve günümüzde kilise özellikleri korunmuş olan bir başka vakıf eser, Vali Fuat Caddesi'nde yer almaktadır. Yapının üç nefli bazikal yapıda olan iç kesimi, sütunlarla birbirinden ayrılmaktadır. Ortada kalan nef, sağ ve sol neften hem daha geniş hem daha yüksektir. Dar olan neflerin duvarlarında pencereler yer alır ve bu neflerde birbirine dolanmış halde yılan figürleri göze çarpar. Orta nefin yarım sütunlarının başlıklarında haç taşıyan melekler ve kuş figürleri görülmektedir. 1993 yılına kadar âtıl bir vaziyette bırakılmış olan yapı, daha sonra ciddi bir restorasyondan geçirilerek camiye tebdil edilip Selahaddin Eyyübî Cami adıyla ibadete açılmıştır (Kürkçüoğlu, 1993: 75-78). Depremin izleri, cami dışındaki duvarlarda, kapı üstündeki süslemelerde, pencerelerde ve cami tavanında açık bir şekilde görülmektedir. Bu yapının restorasyon işlemleri bir hayli uzamış ve ciddi bir mesai sarf edilerek onarıma tabi tutulmuştur (görsel 12e).

Görsel 12e: Selahaddin Eyyübî Cami Dış Duvarı

4.4.2. Tarihî Yapıların Manevî Muhafızları: Türbeler ve Hazireler

Araştırmada Şanlıurfa kent tarihî içerisinde yer alan dinî yapıların pek çoğunda, devirlerinin önemli alim ve bilginlerine ait kabirlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum bir yere önem veren, bir yerle anılan veya bir yeri imar eden şahsiyetlerin, illiyet gösterdikleri yerde defnedilme arzularının bir göstergesidir. “Geçmişte bir eser yaptıranlar, eserlerinin yanına kendi mezarlarını da kazdırarak, eserlerini ebediyen kendileri korumak istemişler. ... Bugün Anadolu'nun birçok şehrinde, dünyayı ahirete yaklaştırmacasına hâlâ yaşayan ve yanlarındaki eserleri de yaşatan hazireler görürsünüz.” (Üner, 2021: 10). Bu arzudan hareketle Ellisekiz Meydanı'ndaki Nimetullah Cami, saha gözlemine tabi tutulan ilk dinî yapılardan biridir. Yapının içerisinde Ruz b. Nimetullah Türbesi yer almaktadır (Oymak, 2007: 421). Cami ve türbenin tarihi, isimsiz olan bir diğer mezar ile birlikte 1520 yılına kadar geriye gitmektedir (Kürkçüoğlu, 1993: 22). Nimetullah Cami ile birlikte bu türbe de depremden dolayı kapılarını ziyarete kapatmış ve onarıma alınmıştır (görsel 13a).

Görsel 13a: Ziyarete Kapatılan Ruz b. Nimetullah Türbesi, Nimetullah Cami.

Görsel 13b: Ziyarete Kapatılan Hartavizade Türbesi, Dabakhane Cami.

Bir diğer türbe dönemin önemli alimlerinden ve şehrin Nakşibendi şeyhlerinden biri olan Hartavizade Hafız Muhammed Selim Efendi'ye aittir. Yol ağzında yer alan türbe girişindeki kitabede Hartavizade'nin 19. yüzyılda vefat ettiği ve Mevlid-i Halil Cami Türbesine defnedildiği kaydedilmiştir. Daha sonra türbenin yol çalışmaları nedeni ile buradan kaldırılarak Dabakhane Cami'sine nakledildiği de not düşülmüştür (Karakaş, 2011: 89). Yine bu türbe de gözlemlendiğinde bağlı bulunduğu caminin depremden dolayı zarar görmesi nedeni ile ziyarete kapatıldığı görülmektedir. Giriş çıkış kapıları kapalı olan yapının üstünde bulunan kab ve cami minaresi de zarar görmüştür (görsel 13b).

Hz. İbrahim (a.s.)'in doğduğu mağaranın bulunduğu Gölbaşı Mahallesi'nde Urfa Mevlid-i Halil Cami Haziresi yer almaktadır. Bağlı bulunduğu caminin ustalarına ebedi ev sahipliği yapan yapı, Şanlıurfa kent sınırları dahilindeki en büyük haziredir. Bu yapıda metfun olanların 19. ve 20. yüzyıllarda yaşamış oldukları, mezar taşlarında yer alan kitabelerden anlaşılmaktadır. Mezarlar; sanduka, çatma lahit ve dikdörtgen gövdeli olarak birbirinden ayrılmaktadır. Mahmudî fes, sarıklı fes, kavuk şeklinde başlık, silindirik başlık, sarıklı takke tipi başlık, Mevlevî başlığı ve Kadirî tacı şeklinde mezar başlıkları ile bu mezarlar çeşitlenmektedir. Aynı mezarda birden fazla defin işlemi gerçekleşmiş olduğundan hazire içerisindeki 220 mezarda 417 kişinin metfun olduğu bilinmektedir. Müftü, şeyh, müderris, kadı, müdür, hâkim, belediye başkanı ve askerler, hazirede yatanların meslek dağılımlarıdır. Mezarlarda kullanılan malzemeler ise bölgede yoğun bulunan nahit taşlardan müteşekkildir (Güler, 2016: 145-162). Bu hazirenin mezar taşlarında da gerek bakımsızlıktan gerek depremin getirmiş olduğu yıkımdan dolayı kırılma ve sökülmeler gözlemlenmektedir (görsel 13c).

Görsel 13c: Caminin Ustalarından Hacı Halil Umuç'un Kabrinin Bulunduğu Hazire, Mevlid-i Halil Cami.

Görsel 13d: Ziyarete Kapatılan Şeyh Ebubekir Veli Türbesi, Ulu Cami.

Ulu Cami ile ilişkili bir türbe (görsel 13d) bir de hazire (görsel 13e-f) bulunmaktadır. Sıcak yaz günlerinde yolu camiden geçenlere, soğuk içecek ikram ederek bölgedeki cemaatin gönlüne girmiş olan Şeyh Ebubekir Veli, vefat ettikten sonra caminin doğu girişinde bulunan alana defnedilmiş ve burada adına bir türbe yapılmıştır. 1719 yılında bu yapı onarılmış ve onarıma dair bir kitabe türbeye işlenmiştir. Görsel 7b'de yer verilen ve türbeye nazaran daha yüksek bir yapı olan demircak pencereyi eski Urfa evinin duvarlarının depremden kaynaklı olarak türbenin çatısına doğru çökmesinden dolayı, üst kısımda ciddi bir tahribat yaşanmış, türbenin duvarlarında çatlaklar ve yıkılmalar oluşmuştur. Bu nedenle türbe ziyarete kapatılıp yapının etrafına şerit çekilmiştir. "Şeyh Ebubekir veli salik el-tahakkuk. Ki bu medfendur ana h'abgeh-i alem-i sır. Kaldırıp iki elin ruhuna ol fatihe h'an. Seng-i tamirine koy tarih Şeyh Bekir." Ebubekir Veli'nin türbe kitabesinde yer alan bu dörtlük, yine dinî yapıların onarımına gösterilen hassasiyeti gösterir mahiyettedir (görsel 13d) (Karakaş, 2011: 54).

Görsel 13e: Hazireye Bakan Kısımdaki Hanelerin Yıkılan Duvarları, Ulu Cami.

Görsel 13f: Haziredeki Yıpranmış Mezar Taşları, Ulu Cami.

Ulu Cami avlusunda bulunan hazirede ise, 127 adet mezar taşı olduğu bilinmektedir. Mezar taşları okunduğunda Mevlid-i Halil Cami Haziresi'nde olduğu gibi 19. ve 20. yüzyıllar göze çarpmaktadır. En eski mezar taşı ise, 1695 tarihli dönemin Rakka Valisi Kadızade Hüseyin Paşa'ya aittir. Hazirede dikdörtgen ve sanduka şeklinde iki farklı mezar tipi görülmektedir. Bu mezarlarda kullanılan mezar taşlarının haziredeki metfun kişilerin cinsiyet, yaş, meslek ve sosyal statü durumlarına göre başlıksız, fes, kavuk, sarık ve silindirik başlık şeklinde farklılık gösterdiği görülmektedir. Kitabelerden hazirede metfun olanlar içerisinde vali, general, imam, şeyh ve esnaftan kimseler olduğu tespit edilmiştir. Mezar taşı kitabeleri celi sülüs, talik, celi talik ve Latince olmak üzere Osmanlı alfabesi ve günümüz alfabesi ile yazılmıştır (Güler, 2015: 171-178). Hazirenin pek çok mezarı depremden etkilenmiştir. Camiyi çevreleyen büyük taş duvarların avluya doğru düşen parçaları, bu alanda tahribata yol açmıştır. Eski

kiliseden kalma çan kulesindeki çökme nedeni ile de avluda yer alan pek çok yapı ile hazire de zarar görmüştür.

4.5. İktisadî Hayatın Merkezi Tarihî Çarşı: Han, Bedesten ve Sipahi Pazarı

Tarihî Urfa Çarşısı, Osmanlı Dönemi'nin önemli kompleks yapılardan biridir. Yapı içerisinde mescit, han, hamam, bedesten ve arasta gibi dinî ve ticarî mekânlar bulunur. Sözü edilen mekânların tamamı I. Süleyman devrindeki eklemeler ve sonrasındaki onarım ve inşalarla günümüze ulaşabilmiştir. Çarşı içerisinde aynı dönem inşa edilen ve birbiri ile bağlantılı olan Gümrük Hanı, Kazaz Pazarı ve Sipahi Pazarı örneklem alınarak incelemeye tabi tutulmuştur.

4.5.1. Gümrük Hanı

Tarihî Urfa Çarşısı'nın kuzeyinde yer alan Gümrük Hanı, Diyarbekir Beylerbeyi Halhallı Behram Paşa tarafından 1563 yılında inşa edilmiştir. İki katlı bir yapıda olup kesme Urfa taşlarından müteşekkildir. Hanın avluya açılan katındaki odalar handa konaklayan kişilerin atlarını yerleştirdikleri ahırlar olarak; üst katındaki odalar ise konaklama ve ticaret işlerinin yapıldığı alanlar olarak kullanılmıştır (Oymak, 2007: 451). Kanuni Sultan Süleyman dönemi Osmanlı Urfası'nın en önemli ticaret merkezi olan han, bu konumunun bir sonucu olarak neccar, basmacı, koyun, aktar, eskici, penbeci ve kazaz pazarlarını etrafında toplamıştır (Üner, 2009: 209). Tüccarlar, manifaturacılar ve diğer başka meslekten kimseler, hana yakın bir konumda bulunan Sipahi Pazarı'na hayvanlarını ve eşyalarını yerleştirdikten sonra bir kervansaray olan bu handa konaklamışlardır. Günümüzde üst katında bir mescit ve çoğunluğu terzilik zanaatını icra eden esnaf bulunmaktadır (görsel 14c).

Görsel 14a: Gümrük Hanı'nın Giriş Kapısı

Görsel 14b: İkinci Kat Koridoru

Görsel 14c: İkinci Kat Terzi Esnafı

Balıklıgöl'den gelen bir kaynağın da bulunduğu Gümrük Hanı'nın alt katında tesbihçiler, çakmakçılar, tütüncüler ve kahvehane bulunmaktadır. Hanın giriş kapısı, üst odaları, koridoru ve çatısı incelendiğinde depremin getirmiş olduğu hasar görülebilmektedir. Afetin gerçekleştiği ilk süreçte kapılarını esnaf ve ziyaretçilerine kapatan handa, tadilat işlemleri gerçekleşmiş ve uzun süre faaliyet dışı kalmıştır. Yapılan tadilatlar sonrasında bile giriş ve üst kattaki koridorların duvarlarında ve tonozlarda çatlaklar görülebilmektedir. Deprem nedeni ile çatıdaki bacalar da yıkılmış, güçlendirme faaliyetleri süresince yapı tamamen kapalı tutulmuştur. İç odalar incelendiğinde kapı girişleri, tavan ve duvarlarda derin olmamakla birlikte çatlaklar gözlemlenmektedir.

4.5.2. Bedesten (Kazaz Pazarı)

Tarihî Urfa Çarşısı içerisinde geleneksel el sanatlarının bir örneği olan kazazlık mesleği icra edilmiş ve kentin giysi ihtiyacı bedesten denilen bu pazardan karşılanmıştır. Bedestenler, kentlerin merkezinde yer almaları ve şehirde tek olmaları nedeni ile diğer pazarlardan ayrılırlar. Gümrük Hanı'nın güneyinde yer alan Urfa Bedesteni de merkezi bir konumdadır ve diğer yapılarla yakınlık arz etmesinden dolayı oldukça işlek olmuştur. Bedestenin kuzeyinde Gümrük Hanı batısında ise Sipahi Pazarı bulunur. Gümrük Hanı gibi bu yapının banisinin de Halhallı Behram Paşa olduğu düşünülmektedir. Bu bedesten, ham ipekleri işleyip iplik haline getirme mesleğine izafeten, kazaz unvanı ile anılmıştır. Günümüzde Rıdvan Ahmed Paşa Vakfı'na bağlı bulunan bedesten, adı geçen vakıf tarafından yöresel giysi ve ürün satan esnafa kiralanmaktadır (Demir vd., 2022). Depreme dayalı gözlemler sonucunda duvarlarda, kubbeli tavanın pencerelerinde ve giriş kapısında çatlaklar tespit edilmiştir.

Görsel 15a: Bedestenin Kubbe Mimarisi.

Görsel 15b: Bedestenin Bulunduğu Sokak.

Görsel 15c: Bedestenin Güney Giriş Kapısı.

4.5.3. Sipahi Pazarı

Gümrük Hanı'nın inşası tamamlandıktan sonra handa konaklayan Osmanlı sipahileri atlarının bakım ve istirahati için bir yere ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple hanın batısında bedestenle birlikte hanı kuşatır bir vaziyette Sipahi Pazarı inşa edilmiştir. Sipahi Pazarı'nın bedestene, bedestenin de Gümrük Hanı'na açılan kapıları bulunur. Bu bağlamda her üç yapı da birbirleriyle bağlantılı olarak kullanılmıştır. Düzgün kesme taşlardan müteşekkil olan Sipahi Pazarı, beşik tonozlu bir tavan mimarisine sahip olup pazarın aydınlatması da tavandan açılmış olan tepe pencereler yoluyla sağlanmıştır (Demir ve Halifeoğlu 2023: 1367). Depremden kaynaklı olarak pazarın çatısında, duvarlarında ve mahzen yapıda olan odalarında hasar gözlemlenmiştir.

Görsel 16a: Pazarın Mahzenleri.

Görsel 16b: Sipahi Pazarı, Giriş Kapısı.

Görsel 16c: Çarşının Çatısından Bir Görünüm.

4.6. Kentin Savunma Yapıları: Kale, Kule ve Surlar

İnsanlar, varoluştan beri iklimin olumsuz etkilerinden, hayvanlardan ve insan saldırılarından korunabilmek için tabiatla mücadele içerisinde olmuşlardır. Bu mücadelenin pratik bir sonucu olarak yaşadıkları alanları sur ve hendeklerle çevirip korunaklı yapılar inşa etmişlerdir. Bu yapıların başında kale gelmektedir. Urfa Kale'si incelendiğinde kaleden başlayarak kent merkezine doğru ilerleyen surlar göze çarpmaktadır. Bu surların şehir kapıları ve kulelerle bağlantı oluşturdukları görülmektedir. Kuleler ise kenti koruyan askerlerin içerisinde barınabilmesini sağlayan bir nevi üs vazifesi görmüştür. Roma, Bizans, Arap ve Türk etkisi görülen Şanlıurfa'daki kale, kule ve surlar da kenti saldırılardan koruyarak tarihsel süreçteki rolleri, mimarî yapıları, inşalarında kullanılan teknik, inşalarında kullanılan malzemeler, yaşadıkları tadilat ve yaşadıkları eklemeler bağlamında günümüze ulaşabilmişlerdir (Söyler, 2019). Bu yapılar; barınma, ısınma, korunma ve yiyecekleri depolama bağlamında şehir idarecilerine ciddi bir konfor alanı sağlamıştır.

4.6.1. Kale

Askerî mimarî içerisinde yer alan kalelerin inşasında; kavşak noktalar, ana yollar, geçit yerleri ve dağlık alan gibi stratejik bölgeler dikkate alınarak sarp ve güç ulaşılabilir tabii şartlar göz önünde tutulmuştur. Giriş yeri olarak bir yön belirlenmiş ve bu yerden sızmaların önlenmesi maksadıyla derin hendekler kazılmıştır. Belirlenen giriş yönünde, hendek üzerinden karşı tarafa geçiş maksadıyla zincirli iner kalkar köprüler oluşturulmuştur. Tehdit durumlarında savunma ve saldırı maksatlı olarak burçlar inşa edilmiştir. M.Ö. 2000 yılına tarihlenen Urfa Kalesi de Haçlı Seferleri'nde önemli bir askerî rol üstlenmiştir. Bu kalenin bilinen gizli bir dağ geçidi bulunmaktadır. Bu geçitle Ayn Zelfha Gölü'nden kalenin iç kapısına kadar taş merdivenle inilip çıkılmaktadır. Kaleden dışarıya saldırı maksadıyla ok atma siperleri oluşturulmuştur. Duvar dibine gelen düşmanın üzerine zift, taş, ok ve kaynar su atabilmek için özel mazgallar yapılmıştır. Diğer kalelerde olduğu gibi uzun süren savunmalara dayanabilmek maksadıyla da erzak ve cephane mahzenleri inşa edilmiş ve su kuyuları oluşturulmuştur (Eyice, 2001: 24: 234-242).

Görsel 17a: Kale Eteklerinden Görünüm.

Görsel 17b: Yıkılan Kale Duvarları ve Kaleye Ait Hendek.

Haçlı Kontluğu sonrası Urfa Kalesi, Osmanlı Dönemi'nde de askerî bir yapı olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda 17. yüzyılda 110 nefer asker görevli olduğu bilgisi kayıtlara düşmüştür (Üner, 2009: 92). Geçmişte çok sayıda gezgin ve araştırmacı, bu kale ile ilgilenmiş ve kalenin son durumunu kayıt altına almıştır (Tonghini, 2021: 3). Yerel idarelerin bakımını uzun yıllar ihmal ettiği kale, insan eli ile de pek çok defa tahrip edilmiştir. Bu bağlamda tarihî bir yapının deprem ve sel gibi doğal afetlerin yanında bir de beşerî nedenlerle tahrip edildiğine önemli örneklerden biri, Urfa Kalesi'dir (BOA, MVL. 23/14). Bu tahribat bizzat şehir ileri gelenlerinin eliyle yapılmış, merkezî idare de bu durumu önleyememiştir (Asoğlu, 2022: 41).

Deprem izleri; tarihî Urfa Kalesi'nin yorgun surlarında, duvarlarında, kale girişi ve kale eteklerinde kendini göstermektedir. Depremden on yıl önce bir Cuma namazı esnasında kalenin önemli bir kısmı yıkılmıştır. Bu çökmeden sonra güçlendirme ve restorasyon işlemleri başlatılmıştır. Bu sebeple de depremde bu onarılan kısımda belli başlı çatlaklar dışında, ciddi bir hasar görülmemiştir. Asıl ciddi tahribatın kalenin arka kısmında kalan sur ve duvarlarında meydana geldiği tespit edilmiştir (görsel 17b). 2021 yılında tarihî dokuların ortaya çıkarılması amacıyla kale etrafında bulunan yüzlerce gecekondunun kontrollü yıkımı da bu bölgedeki tahribatın boyutlarını azaltan başka bir etken olmuştur.

4.6.2. Kule

Tarihi yağma ve istilalarla dolu olan Anadolu topraklarında, şehirleri saldırılardan korumak maksadıyla surlara bitişik olarak kale ve kuleler inşa edilmiştir. Şanlıurfa kent surlarına bitişik olarak inşa edilen Mahmutoğlu Kulesi de Urfa Haçlı Kontluğu devrinde, kenti dış saldırılardan korumak maksadıyla inşa edilmiştir. Kulenin adını almasına gelince Osmanlı Dönemi'nde Beykapusu Mahallesi'nde yer alan

yapının muhafazası kapı ağalığı yapmış olan Mahmutoğlu ailesine bırakılmıştır. Bu nedenle kule, bu ailenin ismiyle tesmiye olunmuştur. Bu ailenin mensupları Kurtuluş Mücadelesi'nde de kuleyi muhafaza etmiş ve şehrin kurtuluşunda kilit rol üstlenmişlerdir (Ak, 1988: 80). Günümüzde kulenin bir bölümü, Şanlıurfa Kent Müzesi olarak kullanılmaktadır. Depremden kaynaklı olarak gerek müze gerekse kule, ziyarete kapatılmıştır. Duvarlarında derin çatlaklar gözlemlenen yapıda restorasyon işlemleri başlatılmıştır (görsel 18a). Karakoyun Deresi'nin hemen kule yakınından geçmesi nedeni ile aşırı yağışlardan dolayı taşınan malzemeler de bölgede kirliliğe sebep olmuştur. İlaveten üstü kapatılan dere geçidi depremden de etkilenmiş olduğundan, yaşanan bir taşkın afeti sonrası bölgedeki tahribat daha da şiddetli olmuştur (görsel 18b). Gerekli iyileştirme ve güçlendirme çalışmaları tamamlandıktan sonra kule ve çevresi yeniden ziyarete açılmıştır.

Görsel 18a: Deprem izleri, Mahmutoğlu Kulesi.

Görsel 18b: Kule ve Surlar.

4.6.3. Surlar

Stratejik bir bölgeyi veya geçidi muhafaza etme gayesi ile inşa edilen surlar; askerî ve idarî yapılar olarak kullanılmış olup şehri ve şehrin etrafındaki yerleri korumak için inşa edilen kulelerle bitişik bir vaziyette konumlandırılmıştır. Bu yapılar, şehri çepeçevre kuşattıkları ve dışarıdan gelen tehlikeleri bir bariyer olarak engelledikleri için sıkı birer tahkimat duvarı olarak işlev görmüştür. 20. yüzyıla kadar kale ile birlikte Şanlıurfa kent surları sağlam bir vaziyette dururken günümüzde surlara dair sadece kalıntılar ulaşabilmiştir (Üner, 2009: XVI). Bu kalıntılar da şehirde bulunan kapı, kale ve kulelerin olduğu bölgelerle sınırlı kalmıştır. Urfa Kalesi'nden başlayan surlar Harran Kapı, Bey Kapısı ve Mahmutoğlu Kulesi'ne kadar uzanan bir doğrultuda kalıntı halinde görülmektedir (görsel 19a). İlaveten yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde, Roma döneminden kalma antik sur kalıntılarına rastlanmıştır (görsel 19b). Bu sur kalıntıları, Balıklıgöl'ün kuzey kısmında ve Kızılkoyun Nekropolü'nün üst kısmında Tıfındır Tepesi olarak isimlendirilen bölgede yer almaktadır. Tarihî kent surlarının depremden kaynaklı izleri takip edildiğinde, bu yapıların hâlihazırda kalıntılardan oluşmalarından da hareketle mimarî bütünlüklerinin afet öncesinde bozulmuş olduğunu söylemek mümkündür. Depremden sonra özellikle Urfa Kalesi surlarında, ciddi tahribat meydana gelmiştir (görsel 19c). Bölge ziyarete kapatılarak restorasyon işlemleri başlatılmıştır. Tıfındır Tepesi'ndeki Antik Roma surları, hâlihazırda arkeolojik çalışmalarla gün yüzüne çıkarılmaları nedeni ile sur kalıntıları üzerindeki afetten kaynaklanan tahribatların boyutu henüz anlaşılammaktadır. Diğer sur kalıntılarında da bitişik oldukları mimarî yapılarda da gözlemlenebilen belli belirsiz dökülme ve çatlaklar görülebilmektedir.

Görsel 19a: Mahmutoğlu Kulesi Şehir Surları.

Görsel 19b: Kızılkoyun Antik Roma Surları.

Görsel 19c: Urfa Kalesi Surları.

5. Değerlendirme

Yakın dönemde yaşanan afetler, Türkiye'deki deprem gerçeğini tüm yönleriyle gözler önüne sermiştir. Depremlere hazırlıksız yakalanma gerçeğini ortaya çıkaran 1999 İzmit Depremi sonrası AFAD kurularak önemli yapılandırmalar hayata geçirilmiştir. Afetlere karşı alınan önemlerin kırsalda yetersiz kaldığını gösteren 2011 Van Depremi sonrasında da kurum ve kuruluşların daha organize olması gerektiği ortaya çıkmıştır. Çoklu fay hatlarının etkisiyle geniş bir coğrafyaya yayılarak büyük bir yıkıma neden olan 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler ise afetlere müdahalede karşılaşılan kısıtlayıcı etkenleri açık biçimde ortaya koymuştur. Bu üç afet dikkate alındığında ve ülkenin afetlere açıklık durumu göz önünde bulundurulduğunda afetlere hazır olma durumu konusunda henüz yolun başında olduğu görülmüştür. Bu bağlamda 2023 depremlerinde diğer afet illeri gibi kötü bir sınav veren Şanlıurfa'nın, doğum-ölüm oranı kapsamında artan nüfusu, Ortadoğu ile sınırdaş olması kapsamında aldığı göç ve kentsel planlamadaki yetersizlikleri sebepleri ile gelecekte meydana gelebilecek herhangi başka bir afete hazırlıklı olmadığı görülmüştür. Bu doğrultuda Şanlıurfa özelinde yerelde risk analizleri, afet eğitimleri ve kentsel dönüşüm programlarının objektif ve bilimsel bir zeminde faaliyete geçirilmesi önem kazanmaktadır.

Çalışmaya konu edinilen ve iki büyük depremle yıprandıkları tespit edilen tarihî yapıların olası bir yeni depremle tamamen ortadan kalkabileceği göz önünde bulundurulmalı ve söz konusu yapıların bakım ve onarımları daha yoğun ve hassas bir şekilde yürütülmelidir. Zira mevcut yapı stokları incelendiğinde Şanlıurfa kent merkezinde yer alan pek çok yapının oldukça eski olduğu göze çarpmaktadır. Dere yataklarının kent merkezinden geçiyor olması da afetten etkilenme durumunu etkileyen bir başka husus olarak görülmektedir. Bu sebeple merkez ilçe olan Haliliye ve Eyyübiye'de zemin koşulları uygun değildir. Buna rağmen konutlaşma oranı oldukça yüksektir. Eski yapılaşmaları barındıran bölgeler de yeni yapılaşmaları kaldıracak alt yapıya sahip değildir.

Şanlıurfa'nın Afet Bölgesi kabul edilen 17 il içerisinde korunan kültür varlıkları açısından Kayseri'nin ardından 2. sırada gelmesi kentin tarihî mirasının korunmasının gerekliliğini en açık gösteren verilerden biridir (grafik 1).

Grafik 1: İllere Göre Korunması Gereken Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri: Afet Bölgesi Kabul Edilen 16 il ve Şanlıurfa

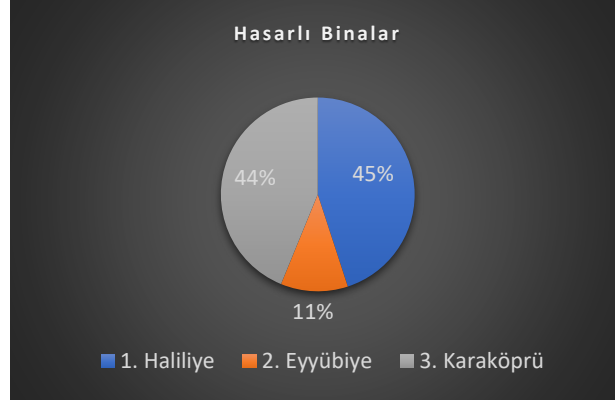
	Niğde	Adana	Hatay	Osmaniye	Kilis	Gaziantep	K. Maraş	Adıyaman	Şanlıurfa	Mardin	Diyarbakır	Elazığ	Malatya	Kayseri	Bingöl	Tunceli	Batman	Bölge Toplamı
Sokaklar	x	3	3	1	x	x	x	x	14	x	x	1	x	4	x	x	X	26
Anıt ve Abideler	1	1	3	1	2	4	9	2	1	x	x	1	4	1	3	1	X	34
İdari Yapılar	19	54	53	13	5	37	5	2	26	15	69	37	23	56	1	5	3	423
Kültürel Yapılar	119	149	178	30	29	103	58	46	158	108	264	91	128	497	10	38	19	2025
Şehitlikler	x	5	3	2	x	x	1	x	2	1	3	1	2	x	x	x	X	20
Askeri Yapılar	1	40	16	11	5	6	24	6	11	3	11	5	6	13	3	3	4	168
Ticari Yapılar	7	86	57	1	13	22	41	7	15	92	9	x	11	34	14	2	2	413
Dinsel Yapılar	157	76	125	18	37	89	53	55	120	211	153	73	99	256	21	35	45	1623
Mezarlıklar	24	67	102	32	5	38	36	18	77	32	92	24	39	76	20	45	8	735
Sivil Mimarî	233	329	789	62	394	831	340	9	1318	1204	615	106	505	822	3	17	23	7600
Kalıntılar	9	99	73	29	4	10	19	25	26	17	24	10	12	27	11	4	31	430
İl Toplamı	570	909	1402	200	494	1140	586	170	1768	1683	1240	349	829	1786	86	150	135	13497

Grafik 1 Kaynak: Veriler, yazar tarafından 15.10.2025 tarihinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü sitesinden alınarak tablolaştırılmıştır.

6. Öneriler

Afet Risk Azaltma Planları incelendiğinde Şanlıurfa ili özelinde olası deprem senaryoları raporlanmıştır. Bu senaryolar içerisinde deprem öncesinde mevcut durumun değerlendirildiği ve olası bir depremde hangi bölgelerde en çok hasar ile karşılaşılacağı belirtilmiştir. Deprem sonrası durum da gözlemlendiğinde bu raporların belli bir tutarlılık içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın teoride hazırlanan eylem planları pratikte yer bulamamış ve yapılması gerekenler afet anı ve sonrasında uygulamaya geçirilememiştir. Bu durum göstermektedir ki afet öncesi hazırlanan İRAP'lar afetlere hazırlık konusunda doğru veriler sunmakta ancak pratikte uygulanamamaktadır. Çözüm olarak sözü edilen raporlar arttırılmalı ve bu raporlar bağlamında önleyici tedbirler uygulamaya geçirilmelidir. Afetlere müdahale konusunda yetkili olan AFAD, Kızılay vd. kurumlar ile belediye ve diğer STK'ların birbirleri ile daha şeffaf bilgi akışı sağlamasının yolu açılmalıdır. Bu bağlamda kurumlar arası diyalog, tartışma ve çözüm önerileri geliştirilmelidir. Yapılaşmaların zemin etütleri yeniden yapılmalı, riskli yapılar kentsel dönüşüm ve yerinde dönüşüm gibi olanaklarla yıkılıp yeniden inşa edilmelidir. Yaşam kalitesini arttırmak, kaynakları verimli kullanmak, karar alma süreçlerini kısaltmak, çevreyi korumak ve akıllı şehirleşme kapsamında ulaşım, enerji, altyapı, çevre, güvenlik ve altyapı durumlarını gözden geçirmek başlıca atılması gereken adımlar olmalıdır. Yenilenebilir enerjiye yatırım yapılmalı ve afet odaklı çözümler üretilmelidir.

Grafik 2: Şanlıurfa İli Merkez İlçeler: Haliliye, Eyyübiye ve Karaköprü'de Hasarların Oransal Dağılımı

Grafik 2 Kaynak: Veriler, 10.10.2025 tarihinde, Türk Tabipleri Birliği tarafından hazırlanan *Olağandışı Durumlarda Hızlı Değerlendirme ve Müdahale Ekibi Şanlıurfa Hızlı Değerlendirme Raporu (14–21 Şubat 2023)* esas alınarak yazar tarafından tablolştırılmıştır.

7. Sonuç

Geçmişten günümüze toplumların belleğinde doğal ve beşerî afetlere bağlı olarak tahrip edici olaylar yer almıştır. 2023 yılında Kahramanmaraş merkezli gerçekleşen doğal afette de ülkemizin güneyinde yer alan 17 il etkilenmiş ve toplumsal belleğe "asrın felaketi" adı ile not düşülmüştür. Araştırma, bu 17 il içerisinde örneklem alınan Şanlıurfa kent merkezi kapsamında geliştirilmiş ve afetlerin Şanlıurfa'nın tarihî yapılarına olan etkisi gözlemlenmiştir. Kent deprenselliğiyle ilgili raporlar incelendiğinde, Şanlıurfa'da meydana gelebilecek herhangi bir afet durumunda yapılması gerekenlerin açık bir şekilde izah edildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu raporlar olası kötü senaryoları içermelerine rağmen pratikte hayata geçirilememiştir. Ekonomik, sosyolojik ve ideolojik saikler nedeni ile öneriler ihmal edilmiş ve tedbirsiz tevekküle dayalı, az maliyetli ve programdan yoksun bir ön hazırlık içerisinde olunmuştur. Bu nedenle Şanlıurfa, 6 Şubat tarihinde meydana gelen depremlerden kaynaklı olarak çok sayıda can ve mal kaybına uğramıştır. Kent merkezindeki afete açıklığın diğer nedenleri arasında; bilinçsiz konutlaşma, yapılarda kullanılan malzemelerin kalitesiz olması, inşa tekniklerinin yetersiz olması ve tarım arazilerinin yerleşime açılmış olması da gösterilebilir. Yapılan saha gözlemlerinde de bu etkenlere bağlı olarak kentin pek çok noktasında şiddetli yıkımlar yaşandığı anlaşılmıştır. Bu noktalar arasında

Beykapusu Mahallesi, Yeni Mahallesi, Kurtuluş Mahallesi, Bıçakçı Mahallesi, Türk Meydanı Mahallesi, Hakimdede Mahallesi, Göl Mahallesi, Yusuf Paşa Mahallesi ve Cami-i Kebir Mahallesi gibi şehrin tarihî hafızası olan mekânlar yer almaktadır. Geleneksel Urfa mimarisini yansıtır durumda olan bu mahallelerdeki mimarî unsurlar detaylarıyla incelenmiştir. Tekil olarak incelenen mahalle ve sokaklara ait unsurların yanında Ellisekiz Meydanı, Ulu Cami, Halîlürrahman Külliyesi ve Tarihî Çarşı gibi kompleks yapıların durumuna da bakılarak depremlerin geniş çaplı etkileri hakkında fikir sahibi olunmuştur. Afetlerin gerçekleştiği yakın dönemde yapılan gözlemler ile depremden kaynaklı tahribatın boyutu ortaya konurken, iyileştirme döneminde yapılan çalışmaların gözlemlenmesi ile de yerel ve ulusal idarenin aldığı aksiyon hakkında bilgi sahibi olunabilmiştir. Tarihî yapıların geçmişte vakıf sistemi ile ayakta kalması olgusundan hareketle, günümüzde bir afet durumunda bu eserlerin muhafaza ve ihyasının Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı birimlerce yürütüldüğü görülmüştür. Çalışmalar her ne kadar yoğun olsa da afetlerin çok geniş bir coğrafi bölgede meydana gelmiş olması ve ilk büyük depremin hemen akabinde ikinci şiddetli sarsıntıyla afetin çarpan etkisi göstermiş olması nedeni ile iyileştirme faaliyetlerinin bir hayli zaman aldığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte afetlerden korunan veya zarar gören yapıların durumlarının restorasyon durumları doğrultusunda, değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Yakın zamanlarda restore edilmiş, güçlendirilmiş ve muhafaza altına alınmış yapıların afetlerden kaynaklanan yıkıma daha az maruz kaldıkları görülmüştür. İhmal edilmiş veya muhafazası kişilerin bireysel tasarrufuna bırakılmış olan yapılarda ise, tahribatın daha şiddetli olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda da pek çok yapı, aylar ve yıllarca kapılarını ziyaretçilerine kapatmak durumunda kalmıştır.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması

[TR] Yazarın bu araştırma ile ilgili herhangi başka bir yazar ile çıkar çatışması yoktur. Makale, özgün bir çalışmanın ürünü olup hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere, tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davranılmış ve kullanılan tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterilmiştir. Bu bağlamda, makalede akademik etik görev ve sorumluluklara riayet edildiğini sorumlu yazar olarak beyan ederim.

[EN] The author has no conflict of interest with any other author regarding this study. The article is the product of an original study and the principles and rules of scientific ethics have been complied with in all stages of preparation, data collection, analysis and presentation of information, and references have been cited for all data and information used. In this context, I declare as the responsible author that academic ethical duties and responsibilities have been complied with in the article.

Etik Kurul İzni

Bu çalışmada etik kurul iznine gerek bulunmamaktadır.

Finansal Destek

Bu çalışmada herhangi bir finansal destek bulunmamaktadır.

Teşekkür

Rahle-i tedrisinden geçme şerefine nail olduğum danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Emin Üner'e, üzerimdeki emekleri ve kıymetli katkıları için en içten teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKÇA

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2023). *6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri Raporu*.
- Ak, S. (1988). *Şanlı Urfa*. Bayrak Yayıncılık.
- Akkoyunlu, Z. (1998). *Geleneksel Urfa evlerinin mimari özellikleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Akman, K. (2020). Kent meydanlarının önemi ve değişen işlevi. *Akademik Düşünce Dergisi*, 1, 17–33.
- Alan, H., vd. (2011). *Van Depremleri (Tabanlı-Edremit) Raporu*. TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası.
- Asoğlu, İ. (2021). Osmanlı Urfası'nda kahve, kahvehaneler ve müdâvimleri. *History Studies*, 13(1), 99–112.
- Asoğlu, İ. (2022). Osmanlı arkeolojisinin yerel tarihi üzerine bir gözlem: Urfa'da idareciler, arkeologlar ve bulgular. *İstanbul Üniversitesi Art-Sanat Dergisi*, 17, 35–58. <https://doi.org/https://doi.org/10.26650/artsanat.2022.17.983246>.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi [BOA], MVL. 23/14.
- Beyoğlu, E. (2019). *Mimarlık ve toplumsal değer açısından mahremiyet* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Büyükkırcalı, M. (2019). *Şanlıurfa kent merkezinde kabaltılar üzerine tipolojik bir değerlendirme* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çetin, C., Utkucu, M., & Alptekin, Ö. (2012). 17 Ağustos 1999 İzmit Depremi kırılma zonu boyunca artçı depremlerin etkinlik parametrelerinin (b ve p değerleri) uzaysal dağılımının incelenmesi. *İstanbul Yerbilimleri Dergisi*, 18(2), 123–138.
- Demir, H. vd. (2022). Şanlıurfa Bedesteni (Kazaz Pazarı) üzerine mimari bir değerlendirme. *Vakıflar Dergisi*, 57, 143–155. <https://doi.org/https://doi.org/10.16971/vakiflar.1056104>.
- Demir, H., & Halifeoğlu, F. M. (2023). Tarihi yapılarda kesişim mekânı olarak mahzen odaları: Şanlıurfa örneği. *Kent Akademisi*, 16(2), 1362–1373. <https://doi.org/10.35674/kent.1166117>.
- Demirci, M. (2003). İslam'da şehir ve şehrin sosyal dinamikleri. *İSTEM*, 1(2), 129–146.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2018). Tevbe Sûresi 18. *Kur'an-ı Kerim* (5. baskı, s. 188) içinde.
- Earthquake Engineering Research Institute (EERI). (1999). *The Izmit (Kocaeli), Turkey earthquake of August 17, 1999 (Special Earthquake Report)*.
- Earthquake Engineering Research Institute (EERI). (2023). *Engineering organizations release joint report on February 6, 2023 earthquakes (Special Earthquake Report)*.
- Ekinci, A. (2018a). Osmanlı Urfası'nın "Amentüsü" olan mekânlar: Caddeler, sokaklar, tetirbeler, kabaltılar, madarlar ve soluk taşları. A. Ekinci (Ed.), *Osmanlı Urfası* (c. 2, s. 9–53) içinde. Urfa Okulu Yayınları.

- Ekinci, A. (2018b). Şehrin aynası kapılar: Urfa şehir kapıları. A. Ekinci (Ed.), *Osmanlı Urfası* (c. 1, s. 67–77) içinde. Urfa Okulu Yayınları.
- Erçetin, S. (2020). Geleneksel Urfa evlerinde çıkma. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 14(26), 151–168.
- Eyice, S. (2001). Kale. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (c. 24, s. 234–242) içinde. TDV Yayınları.
- Güler, G. (2015). Urfa Ulu Camii haziresindeki mezar taşları. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 171–190.
- Güler, G. (2016). Urfa Mevlid-i Halil Camiisi haziresindeki mezar taşları. *Vakıflar Dergisi*, 46, 145–162.
- Jackson, J., & McKenzie, D. (1984). Active tectonics of the Alpine Himalayan belt between western Turkey and Pakistan. *Geophysical Journal International*, 77(1), 185–264.
- Kandilli Observatory and Earthquake Research Institute (KOERI). (2011). *Van Earthquake Preliminary Report*.
- Karakaş, M. (2011). *Şanlıurfa evliya ve âlimleri*. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Karakaş, M. (2012). *Şanlıurfa ve ilçelerinde kitabeler*. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Karakılıçık, H. (2016). İzmit Körfezi'nin sığ sismik verilerle sismik stratigrafik incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 31(2), 365–378.
- Közcü, H. (Haz.). (2016). *Urfa mimarisinde kabaltılar*. Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi.
- Kuban, D. (1968). Anadolu-Türk şehri tarihî gelişmesi ve fiziki özellikleri üzerinde bazı gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, 7, 53–73.
- Kuran, A. (1988). Mimar Sinan'ın camileri. *Mimarbaşı Koca Sinan, yaşadığı çağ ve eserleri* (c. 1, s. 175–214) içinde. Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Kürkçüoğlu, A. C. (1993). *Şanlıurfa camileri*. Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları.
- Middle East Technical University Earthquake Engineering Research Center (METU EERC). (2011). *23 Ekim 2011 Mw 7.2 Van Depremi: Sismik ve yapısal hasara ilişkin saha gözlemleri*.
- NTV. (2023, 11 Şubat). *Deprem ne kadar, kaç saniye sürdü? (Kahramanmaraş Depreminin yarattığı etki)*. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/deprem-ne-kadar-kac-saniye-surdu-kahramanmaraş-depreminin-yarattigi-etki,dPPvIMxsWkSQXrMI50Koig>. Erişim: 10.10.2025.
- Oymak, M. (2007). Şehrin mimarî yapısı. *Edessa'dan Urfa'ya* (c. 2, s. 407–456) içinde. Atılım Üniversitesi Türkiye Tarih Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sabırsız, E., & Şöhret, M. (2024). 6 Şubat Depremlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki makroekonomik, sosyal ve çevresel etkileri (Deprem özel sayısı). *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(1), 571–597.
- Saraç, M. A. (2018). *Tanıklarıyla Urfaca Urfalica (Sözlük)* (c. 2–3). Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kütüphane Yayınları.
- Segal, J. B. (1997). *Kutsanan şehir Edessa*. (S. Çakmakçı, Çev.). ŞURKAV Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1970).
- Söyler, N. (2019). *Güneydoğu Anadolu'da Roma kaleleri ve savunma sistemi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Şeker, M. & Korkut C. (Ed.). (2023). *Doğu Anadolu fay hattı depremleri: Tespitler ve öneriler* (2. Baskı). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- T.C. Resmî Gazete. (2007, 6 Mart). *Deprem bölgelerinde yapılacak binalar hakkında yönetmelik* (Sayı: 26454). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/03/20070306-3.htm>. Erişim: 10.10.2025.
- T.C. Şanlıurfa Valiliği İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü, & AFAD Planlama ve Risk Azaltma Dairesi. (2021). *İl Afet Risk Azaltma Planı (İRAP)*.
- The World Bank. (2023, February 27). Dünya Bankası'nın Afet Değerlendirme Raporuna göre Türkiye'deki deprem hasarının maliyetinin 34 milyar doları aşması bekleniyor. <https://www.worldbank.org/tr/news/press-release/2023/02/27/earthquake-damage-inturkiye-estimated-to-exceed-34-billion-world-bank-disaster-assessment-report>. Erişim: 20.10.2025.
- Tonghini, C. (2021). *From Edessa to Urfa the fortification of the citadel*. Archaeopress Archaeology.
- Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB). (2012). *Van Depremi Hasar Tespit Raporu*. <https://www.samsunmimar.org/dosyalar/13273225253048.pdf>. Erişim: 20.10.2025.
- Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB). (2023). *6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Sonucu Oluşan Yapısal Hasarlara İlişkin Gözlem ve Değerlendirme Raporu* (2. Baskı). <https://www.imo.org.tr/Eklenti/8624,deprem-rapor-2-webpdf.pdf?0>. Erişim: 20.10.2025.
- Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB). (2023). *6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Raporu*. https://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/tmmob_deprem_raporu-part-1.pdf. Erişim: 20.10.2025.
- Türk Tabipleri Birliği. (2023). *Olağandışı Durumlarda Hızlı Değerlendirme ve Müdahale Ekibi Şanlıurfa Hızlı Değerlendirme Raporu (14-21 Şubat 2023)*. https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/sanliurfa_rapor_1421Subat2023.pdf. Erişim: 20.10.2025.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu*.
- U.S. Geological Survey. (2023). *M7.8 and M7.5 Kahramanmaraş Earthquake sequence, Türkiye*. <https://www.usgs.gov/news/featured-story/m78-and-m75-kahramanmaras-earthquake-sequence-near-nurdagi-turkey-turkiye>. Erişim 09.10.2025.
- Üner, M. E. (2006). XVII. yüzyılda Müslim-gayrimüslim ilişkilerinin olumlu bir örneği: Urfa'da Müslüman-Ermeni ilişkileri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 43, 105–114.
- Üner, M. E. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Urfa tarihi*. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Üner, M. E. (2021). Evliya Çelebi'nin izinde: Birecik'ten Urfa'ya. *Müstakil Düşünenler*, 1, 7–14.
- Yalçın, Ş. vd. (2018). Investigation of the photoluminescence properties of Urfa Stone powder doped with chromium oxide. *Arabian Journal of Geosciences*, 11, 1–4. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/s12517-018-3513-7>.

EXTENDED SUMMARY

Problem Statement and Research Question

The research problem is that, as a city that has been home to many civilizations, very little of Şanlıurfa's historical heritage has survived to the present day. Based on this basic fact, it is theorized that the effects of wars, invasions, natural and human disasters on historical buildings are significant. For this reason, it has become important to determine the condition of the artifacts in Şanlıurfa's urban fabric that have survived to the present day as ruins, partially or completely.

Purpose and Focus of the Study

As an ancient city that has been home to many civilizations, has been a home to people of different languages, religions and races, and has become the heart of Mesopotamia in science and art, Şanlıurfa has been a distinguished city with its history, culture, architecture, art, traditions and customs. It is a necessity to have information about architectural structures, which are the material memory of this city, and to ensure that this information reaches future generations. In this context, based on the importance of the structures intertwined with the city identity in the history of the city, the effects of the destruction that occurred in the context of the earthquakes in 2023 on the structures that have taken their place in the original urban architecture have been observed and the necessity of protecting the traditional structures and transferring them to future generations has been tried to be revealed.

Data, Methods and Limitations

In the study, an evaluation was made by following the methods of observation, analysis, data collection and synthesis. Field observation was the basis for data collection. In field observation, some symbolic streets, squares and buildings depicting the city of Şanlıurfa were examined. Some of the observations were photographed in detail, and as a result of these observations, written materials related to the subject and some reference sources describing the city were obtained. Since Şanlıurfa is an Islamic city, some reference sources on Islamic architecture were taken as reference. The evaluations of official institutions such as AFAD and the Presidential Strategy and Budget Presidency after disasters and statistical data on the consequences of disasters were examined. Considering that the subject of the study was a disaster and some of the buildings were heavily damaged, limited information and observations were included about the buildings that posed a danger due to the destruction caused by the earthquake.

Literature Review

When we look at the background of the main concern of the research, we see that there are various works that have been conducted on the historical Urfa buildings. Among the previous studies on this subject, Mehmet Emin Üner detailed the foundation works of Ottoman Urfa. Mehmet Oymak has also included many architectural elements that are attributed importance for the city. Abdullah Ekinci, on the other hand, went down to the streets of the city and made evaluations on the details of these areas. Zahide Akkoyunlu analyzed the architectural features of old Urfa houses; Muhammet Büyükkırcalı and Hamdullah Közcü analyzed the vault gates, a detail on the streets; Sedat Erçetin analyzed the overhangs, another detail on the streets; A. Cihat Kürkçüoğlu analyzed the mosques of the city; and Hakan Demir, Fatma Meral Halifeoğlu and Hale Demir Kayan, in their collaborative works, analyzed the bedesten of the Historic Urfa Bazaar. Mahmut Karakaş and Gül Güler have explored the city's inscriptions in various studies. Cristina Tonghini and İsmail Asoğlu have analyzed the fortifications and findings related to urban archaeology. When all this information is analyzed, the research reexamined the historical buildings, which are partially mentioned in the existing studies, in the context of their impact of the disaster. There is no detailed study on the effects of the earthquake in the field, and this research will fill this gap in the literature by addressing the information in a more comprehensive manner.

Results and Conclusions

From the past to the present, destructive events due to natural and human disasters have been remembered by societies. In 2023, 17 provinces in the south of our country were affected by the natural disaster centered in Kahramanmaraş and a new note was written in the social memory with the name of “the disaster of the century”. The research was developed within the scope of Şanlıurfa city center, which was sampled among these 17 provinces, and the effects of disasters on the historical Urfa structures were observed. When the reports on the seismicity of the city are examined, it is understood that what should be done before and after any disaster that may occur in the city is clearly explained. However, despite the fact that these reports contain possible worst-case scenarios, they have not been realized in practice. Due to economic, sociological and ideological factors, the recommendations were neglected and a preliminary preparation based on trust without precautions, low cost and lack of a program was made. For this reason, Şanlıurfa province suffered many losses of life and historical buildings due to the earthquakes that occurred on February 6. Other reasons for disaster vulnerability in the city center include unconscious housing development, poor quality of materials used in buildings, inadequate construction techniques and the opening of agricultural lands for settlement. Field observations of this unprepared disaster revealed that severe destruction occurred in many parts of the city due to these factors. Among these places are Beykapusu Quarter, Yeni Quarter, Kurtuluş Quarter, Bıçakçı Quarter, Türk Meydanı Quarter, Hakimedede Quarter, Göl Quarter, Yusuf Paşa Quarter and Cami-i Kebir Quarter, which are the historical memory of the city. The architectural elements in these neighborhoods, which reflect traditional Urfa architecture, were examined in detail. In addition to the elements of the neighborhoods and streets examined individually, the condition of complex structures such as Ellisekiz Square, the Great Mosque, Halîlürrahman Complex and the Historical Bazaar were also examined to have an idea about the large-scale effects of the earthquakes. Observations made in the immediate period of the disasters revealed the extent of the destruction caused by the earthquake, while observation of the work carried out during the recovery period provided information about the action taken by the local and national administration. Based on the fact that historical buildings survived with the foundation system in the past, it has been observed that the preservation and restoration of these works in the event of a disaster today is carried out by the units affiliated to the Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change and the Ministry of Culture and Tourism. Although the efforts are intensive, it is understood that the recovery activities take a lot of time due to the fact that the disasters occurred in a very large geographical area and that the disaster had a multiplier effect with the second severe tremor immediately after the first major earthquake. In addition, it has been determined that the status of the buildings protected or damaged by disasters varies in line with their restoration status. Recently restored, reinforced and preserved buildings were found to be less exposed to destruction caused by disasters. On the other hand, it was understood that the destruction was more severe in neglected buildings or those whose preservation was left to the individual/amateur savings of people. In this context, many buildings had to close their doors to visitors for months and years.